

SAR

ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΑΡΑΝΤΑΡΗ

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΔΙΚΑΔΗΜΙΑ

ΕΚΔΟΣΗ "ΚΥΚΛΟΥ,"

ΑΘΗΝΑ — 1938

SAR

ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΑΡΑΝΤΑΡΗ

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΔΚΑΔΗΜΙΑ
ΑΘΗΝΑ

ΕΚΔΟΣΗ "ΚΥΚΛΟΥ,,

Α Θ Η Ν Α — 1938

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΕ ΜΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΗΣ, Ἀθῆνα, 1937

ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΑΘΗΝΩΝ

Copyright by G. Sarandaris, Athens, 1938.

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

“Οπως ἔγραψα και ἀλλοῦ « ὁνομάζω ἡδονή, τὴν ἀκέραια τοῦ ἀνθρώπου ». Ἐννοοῦσα κ' ἐννοῶ, τὸν ἄνθρωπο - ἄτομο. Μὲ ἀφετηρία μιὰ τέτοια ἔννοια τῆς ἡδονῆς, ἔννοια « ἡδονισμό » τὴν προσήλωση στὴν ἡδονή, τὴν ἐνατένιση τῆς ἡδονῆς σὰν μόνη πιθανὴ πηγὴ ἀλήθειας· ἐννοῶ ἐπίσης, τὴ γνώση τῆς ἡδονῆς, γιατὶ φυσικὰ καμμιὰ πίστη, ἔστω και ὑποτυπώδη, δὲ στρέφεται πρὸς τὴν ἡδονή, πρὸς τὸν ἄνθρωπο - ἄτομο, ποὺ διαρκεῖ τέτοιος. Γιὰ τὸ φιλόσιφο οἱ συνέπειες τοῦ ἡδονισμοῦ ἔξυπακούονται· ἀν και στὴν προσήκουσα εὐκαιρία μήτε θὰ χάσει τὴν προσοχή, μήτε θὰ δειλιάσει νὰ τὶς ἀναφερεῖ.

Εἰπώθηκε συχνά, πῶς γενικὸς χαρακτήρας τοῦ περασμένου αἰῶνα, εἶναι ὁ ἄτομισμός, ὁ ὑπερτροφικός ἄτομισμός. Ἀλλὰ τούτη εἶναι μιὰ διαπίστωση ἔξωτερική, μιὰ περιγραφὴ ἐνὸς ἀνθρώπου και μιᾶς κοινωνίας ποὺ δὲ συνεπάγεται καμμιὰ εὐθύνη ἀγνάντια στὴν ἀλήθεια μήτε στὸν κρινόμενο μήτε στὸν κριτή. Τί σημαίνει ἄτομισμός, ὑπερτροφικός ἄτομισμός σχετικὰ μὲ μιὰ ἀλήθεια ποὺ ὀφείλουμε νὰ κατακτήσουμε; Τίποτε ἡ σχεδὸν τίποτε· πάντως δὲ δηλώνει μήτε μιὰ πίστη μήτε μιὰν ἀμαρτία τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἀναφέρεται σὰν ὄριστικὴ λέξη και ὄριστικὸ νόημα σ' ἐκεῖνο τὸν ἄνθρωπο ποὺ σήμερα, και πάντοτε, δημιουργεῖ τὸν πραγματικὸ πολιτισμό.

‘Ο δρός « ἄτομισμός », κατὰ τὴ γνώμη μου, χρήσιμα μπορεῖ ν' ἀντικατασταθεῖ μὲ τὸν δρό « ἡδονισμός » μὲ τὸ περιεχόμενο ποὺ διατύπωσα παραπάνω.

('Απὸ μιὰ σειρὰ σκέψεων ποὺ δημοσίεψα στὸ τεῦχος τοῦ Σεπτέμβρη - 'Οκτώβρη 1937 τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικές Ήμέρες»)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

1 — Γιὰ ὅποιον προχωρεῖ ὑποστασιακὰ πιὸ ἔκει ἀπὸ τὸ ἄτομο, γιὰ ὅποιον δηλαδὴ ἐγκαταλείπει μὲ ὅλο τὸ εἶναι του καὶ μὲ ὅλη τῇ διάθεσή του στὴν ἀντοχή του πρὸς βίο, τὸ ἄτομο καὶ τὰ σύνορά του, τῇ γοητείᾳ του καὶ τὴν ἐπιμονή του σὲ αὐταπάτη αὐτάρκειας, ξανοίγεται ἡ συγκεκριμένη, καὶ ὅχι ὑπονοούμενη (βλέπε τὸ δεύτερο κεφ. τῆς μελέτης μου Συμβόλη σὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξῆς, ὅπου μιλῶ γιὰ τὴν πίστη ποὺ ~~ὑπονοεῖται~~), πίστη στὸν ἀνθρώπο, ποὺ εἶναι καὶ πίστη σὲ ὅλα τὰ ἄτομα, πίστη πώς ὁ ἀνθρώπος δὲ μπορεῖ νὰ χαθεῖ. Τότε, ὁ θάνατος; Γιὰ ὅποιον πίστεύει στὸν ἀνθρώπο όθάνατος γίνεται όθάνατος τοῦ ἄτόμου, όἀναπότρεπτος μάλιστα θάνατος τοῦ ἄτόμου, ἀναπότρεπτος γιὰ νὰ εἶναι ὅχι μόνο συγκεκριμένη ἀλλὰ καὶ ἀληθινὴ ἡ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου.

Δὲν ἔχουμε μήτε μποροῦμε νὰ ἐπιτύχουμε τὴν παράσταση τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου. 'Ο βίος μας μήτε κινεῖται μήτε ἐπιθυμεῖ νὰ κινηθεῖ ἀνάμεσα σὲ παραστάσεις καὶ σὲ ἔννοιες, ὅπως κάνουν λ. χ. δ Καρτέσιος, δ Κάντ, δ Σοπενάουερ κι ό Χέγκελ. Καταφέραμε ν' ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τίς δικές τους ἀφετηρίες σκέψης· ό φιλόσοφος ἀναλύοντας τὴν ἐπαφή του μὲ τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο ἀπαντᾶ πρῶτα τὴν αἰσθηση ὕστερα τὴν παράσταση καὶ τελικὰ τὴν ἔννοια, ἀλλὰ τούτη ἡ πορεία ἀναφέρεται στὴ σχέση μου μὲ τὸν ἔξωτερικὸ κόσμο σὰν τούτη ἡ σχέση νὰ ὑφίσταται ἀπόλυτα, δηλαδὴ χωρὶς ἀντίφαση, μέ τὸ κῦρος τῆς αἰωνιότητας, μόνη ἀπόλυτη σχέση. Δὲν εἴμαστε ὅμως ἀντίθετοι στὴν ἀντήληψη μιᾶς συστηματικῆς φιλοσοφίας· ἀπλῶς ἀρνούμαστε τὴ φιλοσοφία σὰ σύστημα ἔννοιῶν· τοῦτο δὲ σημαίνει πώς ἀρνούμαστε τὴ δυνατότητα μιᾶς συστηματικῆς φιλοσοφίας. 'Η παρουσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ό σκοπός τῆς φιλοσοφίας· ἔνας σκοπὸς ποὺ δὲν ἀνέχεται στὴ συγκρότησή του μή-

τε παράσταση μήτε ἔννοια, δὲν ἀνέχεται δηλαδὴ νὰ βασιστεῖ πάνω στὴ γνωσιολογικὴ νοοτροπία, ἀπλῶς γιατὶ τούτη ἐπιβεβαιώνει τὴν πρώτη ἀνικανότητα πρὸς πλέρια πίστη, καὶ κατὰ συνέπεια τὴ δυσπιστία τοῦ ἀφελοῦς ἀτόμου.

2 — ‘Η ἱστορία εἶναι ἡ ἱστορία ἐνὸς ἀτόμου, ποὺ δέ ζεῖ πιὰ μὲ σ’ ἄλλα ἄτομα, καὶ πάει νὰ γίνει ἄνθρωπος· ἐνὸς ἀτόμου ποὺ ἀκριβῶς γιατὶ δὲ ζεῖ πιὰ μὲ σ’ ἄλλα ἄτομα, καθαρότερη παρουσιάζει σὲ μᾶς τοὺς ἐπίγειους — ἄτομα ποὺ δὲν εἴμαστε ποτὲ ἔνα καὶ μόνο ἄτομο, — ποὺ διψάμε πάντοτε γιὰ παραδείγματα, τὴν πορεία του (ποὺ καὶ δικῇ μας) πρὸς τὸν ἄνθρωπο· καθαρότερη, ὅχι δμῶς πιὸ εὔκολη· γιατὶ μιά, πάντοτε ἕδια στὴν ὑπερβατική τῆς ἐκδήλωση, εἶναι ἡ πορεία τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν ἄνθρωπο. ‘Η πρόσδος ἔγκειται στὴν μεγαλύτερη «καθαρότητα»· δι πολιτισμὸς κάνει σαφέστερο τὸ χρέος τους στ’ ἄτομα· ἀλλὰ τὸ χρέος παραμένει πάντοτε ἔνα καὶ τὸ ἕδιο.

3 — ‘Ο ἄνθρωπος συμμετέχει τῆς γῆς σὰν ἡδονιστής, σὰν ἄτομο. Πείρα τῆς ζωῆς εἶναι ὁ ἔρωτας κι ὁ θάνατος, δηλαδὴ ἡ ἡδονή. Δέν εἴμαστε γῇ παρὰ μὲ τὴν ἡδονή. Δὲ μπαινοβγαίνουμε στὶς δύο διαστάσεις τῆς γῆς, στὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο, παρὰ μὲ τὴν ἡδονή. Μονάχα μ’ αὐτὴν ὑφίσταται δυνατότητα νὰ ἔξαντλήσουμε τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο ποὺ δὲ Θεός μᾶς παρέχει, νὰ ποῦμε πῶς ἔγκατταλείπουμε μὲ ίκανοποίηση τὴ γῆ. ‘Η μεταβολή, δηλαδὴ ὁ ἀδιάκοπος φυσιολογικὸς θάνατος, εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς γῆς, καὶ ὀλάκερης τῆς φύσης· σὲ τούτην τὴν ἀνάγκη, γνωρίζοντας πῶς εἶναι ἀνάγκη γνωρίζοντας δμῶς καὶ τὴ σημασία τοῦ ἀτόμου φέρνοντας μαζὶ μας τὸ αἰσθημα τῆς σημασίας τοῦ ἀτόμου, διφείλουμε νὰ ύποταχθοῦμε κ’έμεις.

4 — ‘Ο χρόνος καὶ δὲ χῶρος, δπως εἶναι συνυφασμένοι μὲ τὴ γῆ (τόσο ποὺ τοὺς ὀνομάσαμε, οἱ δυὸ διαστάσεις τῆς γῆς), ἔτσι εἶναι συνυφασμένοι μὲ τὴ ζωὴ καὶ μὲ τὸ θάνατο, μὲ τὸ ἄτομο δηλαδῆ. Εἶναι κατὰ συνέπεια λογικὸ δταν ἀφήνουμε τὸ ἄτομο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ν’ ἀφήνουμε μαζὶ μὲ τὸ ἄτομο, τὴ γῆ τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο.

5 — Πιὸ πέρα ἀπὸ τὴ δική μας ζωὴ καὶ τὸ δικό μας θάνατο, ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο τοῦ κάθε ἀτόμου, δὲν

ύφιστανται ό χρόνος καὶ ό χῶρος. Χρειάζεται γιὰ νὰ φιλοσοφήσουμε, νὰ πείσουμε τὴν δρασή μας νὰ μὴ βλέπει πολλὰ ἄτομα ἀλλὰ ἔνα ἄτομο, καὶ νὰ μὴν δραματιζόμαστε πολλοὺς ἀνθρώπους ἀλλὰ ἔναν ἀνθρωπο. Ἀλλοιῶς ἡ πορεία τῆς πραγματικότητας χάνεται μπροστά μας, καὶ μονάχα λέγοντας ψέματα ύποστηρίζουμε πώς καταλαβαίνουμε. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ὑπαρξῆς πάντοτε προσωρινὰ ύφιστανται τὰ ἄτομα.

6 — Τὸ ἄτομο δὲν κινεῖται ἀναγκαῖα μέσα στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀπόλυτου· τὸ ἄτομο, σὰν ἄτομο, σὰν ἀπλὴ αὐτογνωσία, δὲ μπορεῖ νὰ προστατέψει τὴν ἐνότητά του. Τούτη εἶναι προσωρινὴ ἢν δὲν μεταβληθεῖ σ' ἐνότητα ὑπαρξης· ἔτσι ἀπαράλαχτα ὅπως ὅταν λέμε ὅτι τὸ ἄτομο θὰ πεθάνει, ἢν δὲ γίνει ἀνθρωπος. Τὸ ἄτομο εἶναι ἐκτεθειμένο στὴν τύχη, ποὺ δὲν εἶναι ἡ ἀνυπαρξία ἀλλὰ ὅ, τι περιβάλλει τὸ ἄτομο, ἡ ἀτμόσφαιρα ὅπου τὸ ἄτομο κινεῖται. Ἀτμόσφαιρα, ποὺ εἶναι ἀδύνατο ἐμεῖς νὰ γεμίσουμε τόσο μὲ ἀναγκαιότητα, ὥστε ν' ἀποκλειστεῖ ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἄτόμου, προπάντων ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἄτόμου νὰ διαλέξει σὰν ἔργο τὸ φθαρτὸ ἑαυτό του ἡ τὸν ἀνθρωπο. Γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς τύχης τοῦ ἄτόμου ἐπαρκοῦν (οὐδὲν γιὰ νὰ ἔχαντληθεῖ ἡ τύχη . . .) οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες, ὁ φιλόσοφος ἀσχολεῖται μονάχα μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς σχέσης ἄτομο - ἀνθρωπος, γιατὶ κρίνει πώς ἡ τύχη δὲ μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴν πορεία ἑκείνης τῆς σχέσης, ὅταν ἡ πίστη καλύπτει τὸ ἄτομο.

7 — Ἡ σχέση τοῦ κάθε ἄτόμου πρὸς τὸ ἄλλο ἄτομο μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία ἡ ἀναγκαῖα. Τυχαία εἶναι ὅταν δὲν ἐπακολουθεῖ ἡ σχέση μὲ τὸν ἀνθρωπο.

8 — Δὲ θέλω μονάχα ἐγὼ νὰ καταλαβαίνω! Δὲ θέλω μονάχα ἐγὼ ν' ἀγγίζω τὴν ἀλήθεια! — εἶναι ἡ κραυγὴ ἑκείνου ποὺ παύει νὰ αἰσθάνεται σὰν ἄτομο.

9 — Τὸ πρόσωπο, ἡ ἐγκόσμια περηφάνεια τοῦ ἄτόμου. Δὲ βλάπτει ἡ τέτοια περηφάνεια, ἀλλὰ ὅταν εἶναι προσωρινὴ ὅταν εἶναι ἔνα νεανικὸ σφρῆγος ποὺ ἀρμόζει στὸ ἄτομο, ἀλλὰ μαζί του θυσιάζεται σὰν ἔρθει ἡ ὥρα.

10 — Ἡ μόνη ἀπόλυτη ἀναγκαῖα σχέση τοῦ ἄτόμου εἶναι κείνη μὲ τὸν ἀνθρωπο. Προσωρινὰ (διαλεχτικά, ἀν-

θέλετε) τὸ ἄτομο ἔχει μιὰ ἀναγκαῖα σχέση μὲν ἄλλο ἄτομο, ἀλλὰ τοῦτο γιατὶ στὴν μοναξιὰ δὲ μπορεῖ ν' ἀποκτήσει ἀκεραιότητα, τοῦ χρειάζεται ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ συλλάβει τὴν ἀδιαίρετη ὑπόστασή του γιὰ νὰ κερδίσει τὴν ἐνότητά του ἀνάμεσα στὴ ζωὴ καὶ στὸ θάνατο, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ διπλανὸ τούλαχιστο σὰ στοιχειώδης πίστη στὴν ὑπόσταση τῶν ἄλλων ἀτόμων. Ἀπὸ τὴν ἀποψῆ τούτη ὁ ἔρωτας δείχνεται (καὶ εἶναι μέσα στὴν οἰκονομία τοῦ βίου) ἡ ἀφετηρία τῆς κοινωνίας, ποὺ εἴταν ἵσαμε σήμερα καὶ θὰ παραμείνει τίποτε περισσότερο ἀπὸ κοινωνία ἀτόμων. Λέω «ὁ ἔρωτας» καὶ ὅχι «ἡ ἀγάπη» γιατὶ ξεκινάω πιά ἀπὸ τὴ φυσιολογία, ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχικὴ μοῖρα τοῦ ἀτόμου.

11 — 'Η σχέση ἀτόμου πρὸς ἄτομο εἶναι σχέση βίου καὶ δὲ βγαίνει ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ηδονῆς, ἐφ' ὅσον τὸ ἄτομο δὲν ἔγκαταλείπει τὴ φύση του. Φύση εἶναι στὸ ἀποτέλεσμα τὸ ἄτομο σὰν ἀπλὸ μεμονομένο ἄτομο, φύση εἶναι καὶ ἡ κοινωνία τῶν ἀτόμων, ὅταν ὕστερα ἀπὸ τὴ σχέση τοῦ ἐνὸς προσώπου μὲ τὸ ἄλλο, ξαναεπιστρέφουμε στὸ γεγονὸς τῶν ἀδιαίρετων μὰ χωριστῶν ἀτόμων. Τότε — μὲ τὴν πολλαπλότητα τῶν ἀτόμων, μὲ τὴν ἐπιμονὴ τους στὴν αὐταπάτη τῆς αὐτάρκειας — ἐξακολουθεῖ νὰ ἴσχύει σὰν πραγματικότητα ἡ τύχη· καὶ ἡ σχέση τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν ἀνθρωπὸ, ἀντὶ νὰ πλησιάζει ἀπομακραίνεται. Κάθε ἄτομο βλέπει τὸ φῶς στὸν κόσμο τῆς τύχης, γιατὶ ἡ φύση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τύχη ποὺ ἐπιμένει στὴν ἄρνηση τῆς ἀλήθειας· κάθε ἄτομο ποὺ ὕστερα ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τ' ἄλλα ἄτομα ὑποστηρίζει τὴν περηφάνειά του σὰν ἄτομο, ζεῖ ἀκόμα ὅπως τὸ νήπιο στὸν κόσμο τῆς τύχης, ἀλλὰ ἀμαρτάνει, γιατὶ ἡ σχέση τοῦ ἀτόμου μὲ τ' ἄτομα παρέχει κιόλας τὴν εὔκαιρία νὰ ὑπάρξει ὁ ἀνθρωπὸς.

12 — 'Η σχέση τοῦ ἀτόμου μὲ τ' ἄτομα παρέχει τὴν εὔκαιρία νὰ ὑπάρξει ὁ ἀνθρωπὸς. 'Η ὁμιλία, θεωρούμενη στὴν καθαρότητά της, εἶναι ἀφαίρεση τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴ φύση του· εἶναι κιόλας, σὰν ούσια ἀπόλυτα ἀσχετη πρὸς τὴν τύχη, ἡ πρώτη (ἔστω μεταφορική) θέση τοῦ ἀνθρώπου. 'Η ὁμιλία βγαίνει ἀπὸ τὸ ἄτομο, ἀλλὰ δὲν

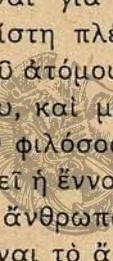
άνήκει στὸ ἄτομο· τὸ φαινόμενο καὶ τὸ γεγονός ποὺ εἰναι κοινὴ σ' ὅλα τ' ἄτομα, πρέπει νὰ μᾶς κάνει προσεχτικούς. Ἡ ποιότητα τοῦ ἀτόμου εἶναι τέτοια, πώς διαδέπτηκε τὸ μπορεῖ νὰ κρύψει στὸ γῆρας τοῦ ἑγώ του, δὲν εἶναι κτήμα του· τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ φυλάξει τὸ θάνατό του ἵσως τὸν ἔρωτά του ὃχι ὅμως τὴν ὁμιλία του. Τὸ ἄτομο ποὺ δὲ θὰ μιλήσει, δὲ θὰ πιστέψει στὸν ἑαυτό του, ἢ θὰ πεθάνει χωρίς νὰ πιστέψει στὸν ἑαυτό του. Γι' αὐτὸν ἡ διμιλία δηλώνει στὸ ἄτομο τὸν ἐνυπάρχοντα ἄνθρωπο, ἀποδείχνει τὴν δυνατότητα τῆς κατάφασης τοῦ ἀνθρώπου.

Τέτοια εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς ὁμιλίας, ποὺ τὸ ἀνεπιτυγμένο ἄτομο ὅταν τὴ διαισθάνεται ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ ὑποταχτεῖ στὸ χρέος ποὺ ἀπὸ κείνη ἀπορρέει, ἀντὶ νὰ ἐκδηλωθεῖ στ' ἄλλα ἄτομα μὲ τὴν ὁμιλία ὅπως συνήθιζε νὰ κάμει τότε ποὺ δὲν ὑποπτεύονταν τὴ σημασία της, τώρα προσπαθεῖ νὰ πεῖ ψέματα μιλώντας, γιὰ νὰ μὴν ἐπιτρέψει νὰ διεισδύσουν στὸν ἑαυτό του! Στὴν περίπτωση τούτη ἡ διμιλία χαρίζει ἔνα ὅπλο στὸ ἄτομο, ποὺ τὸ ἄτομο τελικὰ χρησιμοποιεῖ ἐνάντια στὸν ἕδιο τὸν ἑαυτό του· ἡ διμιλία, ἀν καὶ τοῦτο δὲν ἀρμόζει στὴν ἀληθειά της, γίνεται ἀφορμή μιᾶς διαστροφῆς τοῦ ἀτόμου, μιᾶς πονεμένης λαχνύειας, μιᾶς μοναξιᾶς.

13 — 'Ο προορισμὸς τῆς διμιλίας δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι θνητός. "Οταν τὸ ἄτομο διμιλεῖ εἰλικρινά, καὶ ἀφοσιώνεται στὸ λόγο μὲ τὸν πόθο ν' ἀπολυτοποιηθεῖ, τότε μήτε στοχάζεται ν' ἀναζητήσει ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του τὴν πηγὴ τῆς φωνῆς του, μήτε τὴ φωνή του χωρίζει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του· ὅταν τὸ ἄτομο γίνεται ἄνθρωπος, ἡ διμιλία βρίσκεται ἄρρηκτα συνυφασμένη μὲ τὴν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διμιλία ποὺ δὲν παθαίνει ἀφαίρεση εἶναι: ἡ χώρα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ χώρα ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ νὰ ἐγκαταλείψει. Σκέψου τὴν διμιλία πυκνὴ σὰν τὸν οὐρανό, γιὰ νὰ μὴ σοῦ διαφύγει ὅποια μέλλουσσα ἀποκάλυψῃ της!

14 — Τὸ ἄτομο ποὺ διμιλεῖ, καὶ δὲν κρύβει δὲν ὑπονοεῖ δὲν προφυλάσσει τίποτε πίσω ἀπὸ τὰ λόγια του, τὸ ἄτομο ἐκεῖνο ξανοίγεται πρὸς τὴν ὑπαρξη. "Αν ἔξελειπε ὁ συμβατικός, κι ἀνάμικτος μ' ἐκείνη τὴν πολλὴ

ψευτιά πού ἀπό τὴν τύχη προέρχεται, χσρακτήρας τῆς δμιλίας· ἀν ἡ ὕδια δμιλία ἔπαιε νὰ ύφισταται ἀδρανής· τότε δὲ θὰ μποροῦσε πάρα νὰ γίνει ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωση τῆς ὑπαρξης, ἢ μόνη ἐκδήλωση τῆς ὑπαρξης ποὺ φτάνει ἵσαμε τὴν φύση, καὶ ποὺ μπορεῖ γιὰ τὸν ὕδιο ἀνθρωπον' ἀποτελέσει θέαμα ὅπως θέαμα ἀποτελοῦσε γιὰ τὸ ἄτομο ἡ φύση. Βέβαια ὁ ἀνθρωπος ποὺ δμιλεῖ δὲ θὰ ἔχει θέαμα τὴν δμιλία του, ἀλλὰ μονάχα θὰ δμιλεῖ· θὰ μπορεῖ δμως νὰ θυμάται σὰ θέαμα τὴν δμιλία του, μιὰ θύμηση χωρὶς κόπο, γιατὶ ἡ δμιλία δὲ θὰ εἶναι παρελθόν, ἀλλὰ παρόν.

15 — Δὲ μπορῶ νὰ δώσω τὴν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, γιατὶ ὁ ἀνθρωπος δὲν εἶναι γιὰ τὸ ἄτομο πραγματικότητα, ἀλλὰ ἴδανικὸ καὶ πίστη πλέρια. Εἶμαι ἄτομο, καὶ μονάχα μὲ τὴν ἐξέταση τοῦ ἀτόμου καὶ τὸ σταμάτημά του στὰ σύνορα τοῦ ἀπόλυτου, καὶ μὲ τὴν πίστη, μπορῶ νὰ φτάσω στὸν ἀνθρωπο. Ὁ φιλόσοφος ὁφείλει νὰ πεισθεῖ πῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ δοθεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ συνάμα νὰ πιστέψει στὸν ἀνθρωπο· νὰ πεισθεῖ πῶς ἀντικείμενο τῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ ἄτομο, καὶ πῶς ἡ σχέση ἄτομο - ἀνθρωπος εἶναι τὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας.

16 — Οἱ ἔννοιες Ἀνατολὴ καὶ Δύση θὰ φανοῦν σιγάσιγὰ ἀοριστίες, ἀκόμα κι ἀπὸ μιὰ ἀποψη πολιτική. Δὲ θὰ ἀντικρύζουμε πιὰ στὸ μέλλον ἄτομα Εύρωπαϊκά καὶ ὅχι Εύρωπαϊκά, ἄτομα τῆς Δύσης καὶ ἀλλα τῆς Ἀνατολῆς (ἡ κάποια ἐκείνη γνώση ποὺ σήμερα δανείζεται κανεὶς ἀπὸ τὴ γεωγραφία, προστατεύει μιὰ γενικὴ ἀβεβαιότητα πάνω στὰ πιὸ σοβαρὰ ζητήματα). Θὰ ύφισταται μονάχα ὁ χωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ ἄτομα (καὶ λαούς) ποὺ πιστεύουν, καὶ σὲ ἀλλα ποὺ δὲν πιστεύουν· οἱ πιστεύοντες (ἄτομα καὶ λαοί) ἀναγκαῖα θὰ περάσουν ἀπὸ τὴ δοκιμασία τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ θὰ πιστέψουν στὸν μόνο Θεάνθρωπο, στὸ Χριστό· οἱ ἀπιστοι μὲ ψέματα θ' ἀμύνονται, μά, δπως εὔκολα κατανοεῖται, ὅσο θ' αὐξάνει ὁ πολιτισμός, μιὰ τέτοια ἀμυνα θὰ γίνεται πιὸ χαλαρή, σὰν ἀντίδραση ποὺ χάνει τὴν ἔντασή της γιατὶ δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ καμμιὰ ἀπαίτηση τῆς πραγματικότητας, καὶ μονάχα συντηρεῖται

μὲ τὴν τροφὴ ποὺ λαβαίνει ἀπὸ τὴν ἀσθένεια (ἔμφυτη, ἀν καὶ τυχαία ἀσθένεια) τῆς ζωώδικης δικῆς μας φύσης.

17 — “Ολοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς πρέπει νὰ βοηθήσουν τὸ ἄτομο νὰ γίνει ἀνθρωπος· ἀν δὲν ἀπουσιάσει κανεὶς (ὑποθέτουμε κάτι τὸ ἀδύνατο τούλαχιστο στὴ σημερινὴ ἴστορικὴ στιγμή), τότε τὸ ἔργο, ἀν δχι εὔκολο (πράμα ποὺ ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐνδιαφέρει), πάντως ἔπειται φυσιολογικῶς, μὲ σαφήνεια· ἀν ἀπουσιάσει κάπιοις ἢ πολλοὶ (καὶ τοῦτο μᾶλλον συμβαίνει ἀπὸ καταβολῆς κόσμου), οἱ ύπόλοιποι ὀφείλουν νὰ συμπληρώσουν τὸ κενὸ προσπαθώντας τὴν πεῖρα ἀτόμου τῶν ἄλλων λαῶν νὰ ἐπαναλάβουν στὴ δική τους ζωή, καὶ τὸν κίνδυνο ποὺ ἔκείνη ἡ πεῖρα φέρνει μαζί της, νὰ διατρέξουν ὅπως διατρέχουν τὸν κίνδυνο τῆς δικῆς τους ἀτομικῆς ὑπόστασης, τοῦ δικοῦ τους ἐπίγειου προσώπου.

18 — Πῶς νὰ δοῦμε, πῶς νὰ κατανοήσουμε τὸν ἀνθρωπο, νὰ τὸν περιλάβουμε στὸ γῆρο τῆς δικῆς μας ὑπόστασης, δχι μονάχα σὰν Ἰδανικὸ ἄλλὰ καὶ σὰν παρουσία, ἐφ' ὅσο δὲν ἀγκαλιάζουμε ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, ἐφ' ὅσον τόσοι λαοὶ μᾶς εἶναι ἀκόμα ὀλότελα ξένοι; Γιατὶ δὲν τολμοῦμε νὰ ὀμοιογήσουμε, πῶς δταν δὲ γνωρίσαμε ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς, μήτε τὴ γῆ γνωρίσαμε τόσο, ὕστε νὰ μποροῦμε νὰ τὴν ἀφήσουμε χωρὶς παράπονο, χωρὶς τὸ αἴσθημα ποὺ δὲν πληρώσαμε ὅλο μας τὸ χρέος σὰν ἄτομα;

19 — Μονάχα τὸ ἄτομο πρέπει νὰ φοβᾶται τὸ θάνατο, γιατὶ μονάχα γιὰ τὸ ἄτομο ὁ θάνατος ἀποτελεῖ ἄρνηση μιᾶς ὑπόστασης. ‘Η φύση, ἀν δὲ γίνει ἄτομο, δὲ μπορεῖ νὰ γνωρίσει συγκεκριμένα τὸ θάνατο, γιατὶ αὐτὸς δὲν εἶναι κατὰ σύμπτωση ἄρνηση τῆς φύσης, ἀλλὰ εἶναι κατὰ σύμπτωση ἄρνηση τοῦ ἀτόμου. ’Αναγκαῖα (σχετικὰ μὲ τὸ ἀπόλυτο δηλαδή) ὁ θάνατος εἶναι μιὰ μορφὴ τῆς ἡδονῆς, εἶναι δηλαδὴ συνυφασμένος ἄρρηκτα μὲ τὴν ὑπόσταση τοῦ ἀτόμου, γίνεται δμως, δταν ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸν ἔρωτα καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴν προσοχὴ τοῦ ἀτόμου, καὶ θεωρηθεῖ καθαυτὸ θάνατος, κατὰ σύμπτωση ἄρνηση τοῦ ἀτόμου. Πάντως δὲν ἀναφέρεται ἄμεσα στὴ φύση, ποὺ εἶναι ἀσχετη κυριολεκτικὰ πρὸς τὸ θάνατο, ἐφ' ὅσον ἡ ἔμμεση,

σχέση δὲν ἔνδιαφέρει τὸ φιλόσοφο, γιατὶ δὲν μετέχει ἀναντικατάστατη στὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας.

20 — Δὲν εἴμαστε ἄτομα, δὲν εἴμαστε πρόσωπα κατὰ μιὰ σημασία συμβολικὴ καὶ πραγματική, παρὰ ὑστερα ἀπὸ τὴν πεῖρα τῆς ἡδονῆς, παρὰ ὑστερα δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πεῖρα τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου. Ἀλλὰ τί εἴμαστε πρῶτα ἀπὸ τὴν ἡδονή; Πρῶτα ἀπὸ τὴν ἡδονή εἴμαστε φύση· ὁ πόθος μας πρὸς τὴν ἡδονή εἶναι, ἀκόμα καὶ ψυχολογικά, πόθος νὰ διακριθοῦμε ἀπὸ τὴ φύση, νὰ γευτοῦμε συγκεντρωμένο τὸ σῶμα τῆς πραγματικότητας· ἡ φύση βρίσκεται τόσο μακρὺ ἀπὸ τὴν ὑπαρξη, ποὺ δὲ χωρίζει ὑπαρξη ἀπὸ εἶναι, αἰώνιότητα ἀπὸ χρόνο, ἀναγκαῖο καὶ ἀπόλυτο ἀπὸ τυχαῖο καὶ σχετικό, ἀλήθεια ἀπὸ ψέμα· ἡ φύση ἐπιθυμεῖ ἐνστιχτωδῶς μονάχα τὴν μόνην κατάσταση ποὺ ἀνοίγει τὴ δυνατότητα τῆς ὑπαρξῆς τῆς αἰώνιότητας τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ ἀπόλυτου καὶ τῆς ἀλήθειας, καὶ τέτοια κατάσταση εἶναι ἐκείνη τοῦ ἀτόμου. Καὶ δρόμος πρὸς τὸ ἄτομο ἡ ἡδονή.

21 — ‘Η θέση τῆς γνώσης, ὅταν πάνω σ’ αὐτὴ βασίζεται τὸ οἰκοδόμημα μιᾶς κοσμοθεωρίας καὶ μιᾶς βιοθεωρίας, ὅταν διὰ μέσου αὐτῆς στερεώνεται ἡ περηφάνεια καὶ ἡ φιλοδοξία ἀνεξαρτησίας τοῦ ἐγώ, εἶναι ἡ θέση τοῦ ἀτόμου ποὺ ἐπιμένη στὴν ἡδονή, εἶναι δηλαδὴ ἡ θέση τοῦ ἡδονιστῆ. ‘Ο ἡδονιστὴς δὲ θέλει νὰ προχωρήσει πιὸ ἐκεῖ ἀπὸ τὴ δική του ζωὴ καὶ ὑπόσταση· γιὰ τοῦτο κρίνει πῶς μὲ ἀμεροληψία (καὶ βέβαια μὲ ἀμεροληψία, ἀλλὰ μ’ ἐκείνη τοῦ ἀδιάφορου), μπορεῖ ν’ ἀτενίσει τὰ πράματα, καὶ τ’ ἄλλα ἄτομα. Ἀλλὰ ὁ ἡδονιστὴς δὲν τρέφει αὐθόρμητη συμπάθεια πρὸς τίποτε ἔξω ἀπ’ τὴν ὑπόστασή του, γιατὶ δὲν πιστεύει πιὸ πέρα ἀπ’ τὸν κύκλο τῆς ζωῆς του. ‘Ο ἡδονιστὴς εἶναι τὸ ἄτομο ποὺ πεθαίνει ἄτομο· εἶναι τὸ ὃν ποὺ δὲ βρίσκει πιὰ ἔνα μεταφυσικὸ σκοπὸ ποὺ νὰ τοῦ ταιριάζει· εἶναι ἡ φύση ἐκείνη ποὺ ἐκτέλεσε τὸν προορισμό της ἀφοῦ γίνηκε ἄτομο.

22 — ‘Η γνώση δηλώνει τὴν ἀμεροληψία τοῦ ἡδονιστῆ, καὶ ταυτόχρονα τὰ ὅρια τῆς ἡθικῆς του. ‘Εφ’ ὅσον ὑφίσταται ἔνα ἀπόλυτο ποὺ δὲ μπορῶ νὰ κάνω δλάκερο δικό μου — τέτοια ἡ πορεία τοῦ λόγου τοῦ ἡδονιστῆ —, ἡ

καλύτερή μου πράξη είναι έκείνη που μὲ φέρνει πιὸ σιμὰ στὴν κατάκτησή του· ἀλλὰ τὸ ἀπόλυτο γιὰ τὸν ἡδονιστὴ διαρκεῖ πάντοτε ἔξω ἀπ' τὸν ἑαυτό του, ἀκόμα κι ὅταν ὁ ἴδιος γδύνεται ἀπὸ τὸν κύριο ἡδονισμό του, καὶ γίνεται ἔγώ τῆς γνώσης. 'Ο ἡδονιστὴς νομίζει πῶς στενεύοντας τὸν ἑαυτό του, περιορίζοντας τὴν πράξη (ἐννοῶ τὴν πράξη που ἐίναι καὶ ζωὴ του καὶ δημιουργία του, ἀλλὰ ἀπατᾶται, γιατὶ τὸ ἀπόλυτο μιᾶς πρωταρχικῆς σχέσης ὑποκειμένου - ἀντικειμένου, σὰν τεθεῖ δὲν ἀναιρεῖται ὑστερα (ὅπως ἔδειξα στὸ πρῶτο κεφ. τῆς μελέτης μου Συμβολὴ κ. τ. λ.). Τὸ ἔγώ τῆς γνώσης δέχεται τὸ ἀντικείμενο (μιὰ πραγματικότητα θεωρούμενη ἔξωτερη σχετικὰ πρὸς τὸ ἴδιο ἔγώ τῆς γνώσης, καὶ πρὸς τὸ κάθε ἀτόμο ποὺ ὑποτίθεται ἀπλὸ καὶ συνολικὸ ἔγώ τῆς γνώσης)· καὶ θέτοντας τὸ ἀπόλυτο στὴ σχέση ὑποκειμένου - ἀντικειμένου, παραδέχεται τελικὰ δυὸ πραγματικότητες, τὸ ἔγώ τῆς γνώσης καὶ τὴ φύση. 'Η ἐνότητα τῶν δυὸ τούτων πραγματικοτήτων δὲ μπορεῖ νὰ συλληφτεῖ ἀπὸ τὸ ἔγώ τῆς γνώσης, γιατὶ ἀν στερεὰ συλληφτεῖ καταλύεται σὰ θέση ἀπόλυτη ἡ σχέση ὑποκειμένου - ἀντικειμένου, τὸ ἔγώ τῆς γνώσης παύει νὰ ύφισταται πρωταρχικὸ καὶ συνολικὸ ἔγώ.

'Η γνώση καθαυτὴ δὲν είναι ἡδονή, ἀλλὰ ἡ δικαιολογία τοῦ ἡδονιστῆ, ὑστερα ἀπὸ τὴν ἡδονή· ἀκόμα ἡ μόνη ἀνησυχία καὶ ἀπασχόληση τοῦ ἡδονιστῆ, ὅταν ἐπιστρέφει ἀπὸ τὴν ἡδονή. Μιλῶ (κι ὅχι μονάχα σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο, ἀλλὰ παντοῦ ὅπου φιλοσοφῶ) γιὰ τὶς πράξεις τοῦ ἀτόμου ποὺ ἔχουν διάθεση συνολική, ποὺ δὲν ἀφήνουν πίσω τους τίποτε ἀπὸ κείνη τὴν οὐσία τοῦ ἀτόμου, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει ἄνθρωπος.

'Η γνώση είναι ἡ στέρεη τροφὴ τοῦ ἡδονιστῆ· ἔνα ἀτόμο ποὺ ἡ μοῖρα του δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ πιστέψει μήτε στὸ Θεό μήτε στὸν ἄνθρωπο, δὲ μπορεῖ νὰ βρεῖ ἄλλην πιθανότητα ἀπόλυτου παρὰ στὸν ἔξω κόσμο, παρὰ στὴ φύση· ὁ πιὸ αύστηρὸς μονισμὸς ποὺ βγῆκεν ἀπὸ τέτοια ἀπελπισμένη διάθεση, ἀπὸ τέτοια ἀπιστία στὸν ἄν-

θρωπο (ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τέτοια λαχτάρα τοῦ ἀνθρώπου), εἶναι τὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα.

Τοῦτος ὁ φιλόσοφος, ἐκεῖνος ποὺ πιότερο μᾶς συγκινεῖ ἀπὸ τοὺς μεταχριστιανικοὺς φιλοσόφους ποὺ δὲν πίστεψαν στὸ Χριστό, προτάσσει τὸ Θεό σὰ στήριγμα καὶ σύνολο τῆς ἡθικῆς του, γιὰ νὰ ἐκπληρώσει ἔνα χρέος πρὸς τὴν ἴστορία καὶ γιὰ εὐσυνειδησία, ὅχι γιατὶ κατὰ τὸ αἰσθημα ἡ πίστη του πρὸς τοὺς διπλανούς του εἶναι ἀκέραια. Ἡ φύση εἶναι τὸ ἀπόλυτο (ἡ substantia) τοῦ Σπινόζα.

Ἡ ἡδονὴ ἐμπεριέχει τὴ γνώση· ἡ γνώση δὲν εἶναι ποτὲ βίωση, καὶ δὲ μπορεῖ νὰ καλύψει τὴν ἡδονή, νὰ τὴν ἀναιρέσει σὲ μιὰ δική της εὐρύτερη παρουσία. Ἡ γνώση δὲ μπορεῖ νὰ ἐμπεριέχει τὴν ἡδονή, ἐφ' ὅσον ἀπλῶς ἐμπεριέχεται ἀπὸ τούτη. Ἀλλὰ ἡ ἡδονὴ σὰ γίνεται ἡδονισμός, σὰ γίνεται δηλαδὴ μοναδικὴ βίωση τοῦ ἀτόμου, δὲ μπορεῖ νὰ τοῦ ἀφήσει ἄλλον τρόπο ἀναζήτησης τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ ἀπόλυτου ἀπὸ τὴ γνώση· τὸ ἀτομο ποὺ δὲν πιστεύει, θέλοντας μὴ θέλοντας ἀτενίζει τὸν ἔξω κόσμο τὴ φύση σὰ νὰ εἶναι τὸ ἀπόλυτο, καὶ ὅταν ὕστερα στρέψει τὰ μάτια πρὸς τὸν ἑαυτό του, βρίσκεται, χωρὶς νὰ τὸ ξέρει, ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴν ἀρχική του διάθεση, ἐρευνάει τώρα τὸν ἑαυτό του ζητώντας νὰ τὸ γνωρίσει μὲ τὸ ἔδιο αἰσθημα ποὺ ζητούμε σ νὰ γνωρίσει τὴ φύση, δὲν πιστεύει στὸν ἑαυτό του δὲ μπορεῖ νὰ πιστέψει στὸν ἑαυτό του.

Ἡ γνώση συνδέει τὸ ἀτομο μ' ἔνα ὑποτιθέμενο ἀπόλυτο, ποὺ δὲν τὸ δικαιώνει ἡθικὰ παρὰ μονάχα κατ' ἐπιφάνεια, ἀκριβῶς γιατὶ δὲν πρόκειται γιὰ τὸ πραγματικὸ ἀπόλυτο. Ἀπὸ τὴ φύση θεωρούμενη σὰν τὸ ἀπόλυτο, τὸ ἀτομο ἀντλεῖ τὸ δικαίωμά του πρὸς τὴν ἐλευθερία, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὸ χρέος νὰ ἔξυπηρετήσει μὲ τὴν ἐλευθερία τούτη, τὴ φύση — ποὺ γίνεται στὶς περιπτώσεις τῆς πιὸ ἀνεπτυγμένης τούτης νοοτροπίας, ἡ φύση (μὰ πάντοτε «φύση», natura naturans καὶ natura naturata) τοῦ ἔδιου τοῦ ἀτόμου, δηλαδὴ ἡ φθαρτή του ούσια, ὁ ἔρωτάς του κι ὁ θάνατός του, ἡ ἡδονή του.

Ἡ γνώση διακρίνει, λένε, τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ ζῶο·

ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος δὲ ζητᾷ νὰ διακριθεῖ ἀπὸ τὸ ζῶο, δὲ ζητᾷ νὰ ἀναιρέσει μιὰ παρόμοια ἀμφιβολία! Τὸ ἵδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ἄτομο, δταν γιὰ ἄτομο ἐννοοῦμε τὸ ὃν ποὺ ἔζησε τὴν πεῖρα τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ γνώση διακρίνει μιὰ φύση ἀπὸ τὴν ἄλλη φύση, διαιρεῖ τὸ σύμπαν σὲ δύο φύσεις, δὲ μπορεῖ περισσότερο.

Ἡ προϊστορία τοῦ ἄνθρωπου εἶναι τὸ ἄτομο (καὶ ἡ φύση, ἀλλὰ ἐδῶ ἡ φύση δὲν ἐνδιαφέρει τὸ φιλόσοφο)· ἡ προϊστορία τοῦ ἀτόμου εἶναι ἡ φύση.

23 — Ἡ ἐλευθερία ποὺ τὸ ἄτομο ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ φύση, εἶναι αὐτιπάτη ἐλευθερίας, γιατὶ ἡ φύση δὲν εἶναι τὸ ἀπόλυτο. "Αν τοῦ ἀτόμου ἡ παρελθοῦσα κατάσταση, ἡ φύση, εἴταν τὸ ἀπόλυτο, δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ ἔξηγήσουμε πῶς τὸ ἵδιο ἄτομο εἶναι μιὰ παρουσία τελειότερη καὶ συνολικότερη ἀπὸ τὴ φύση. Ἀλλὰ τὸ ἄτομο θέλοντας τὴν αὐθαιρεσία του, ζητᾶ τὴν ἐλευθερία του νὰ τὴν ἀντλήσει ἀπὸ τὴ φύση, καὶ δὲ νιώθει πῶς κάνοντας ἔτσι, ἀκριβῶς τότε παραλύει τὴν πραγματικὴ ἐλευθερία του, δεσμεύοντας τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ οὐσία ποὺ δὲν εἶναι πιὰ ἐλεύθερη, δὲν τῆς χρειάζεται ἡ ἐλευθερία ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴ στερέωση τοῦ ἀτόμου.

Ἀλλὰ τὸ ἄτομο κατὰ συνήθεια (ποὺ ἴστορικὰ ἔξηγεῖται) καὶ κατ' εὔκολία (ποὺ ψυχολογικὰ ἔξηγεῖται) δόδιγεῖται στὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴ γνώση, καὶ ἔτσι καταλαβαίνουμε σὲ τί ὀφείλεται τὸ σφάλμα του· ἡ γνώση διακρίνει παντοῦ τὴ φύση, τίποτε ἄλλο ἔξὸν ἀπὸ τὴ φύση, γιατὶ ἡ ἵδια γνώση εἶναι μιὰ μονομέρεια τοῦ ἀτόμου, κάτι ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ στὸ ἄτομο, ἀλλὰ τόσο πιὸ κοντά στὴ φύση, δσο τὸ ἄτομο ποὺ εἶναι μονάχα ἄτομο καὶ δὲ βλέπει πιὸ ἀψηλά, δὲν τὸ φαντάζεται!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

24 — Ρωτᾶμε, πῶς μπορεῖ τὸ ἄτομο νὰ νιώσει τ' ὅλα ἄτομα, νὰ ταυτιστεῖ μαζὶ μὲ τοῦτα; Εἶναι τὸ ἕδιο σὰ νὰ ρωτᾶμε, πῶς μπορεῖ τὸ ἄτομο νὰ πιστέψει ἐνεργητικὰ στὸν ἄνθρωπο; 'Ο Χριστιανισμὸς διδάσκει ὡς μέσο γιὰ τοῦτο τὸ σκοπό, τὴν ἀγάπην· καὶ εἶναι φανερὸς πῶς τὸ τωρινὸ ἄτομο δὲ μπορεῖ νὰ σβύσει μήτε τὴν ἱστορία, μήτε τὸ αἰώνιο παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ. Φτάνει ὅμως σὲ τοῦτο ἔμμεσα· δὲν τὸ ἀναγκάζει δηλαδὴ ἡ ἐσωτερικὴ του ἐμπειρία, μιὰ ἀβίαστη ἐσωτερικὴ ἐμπειρία, νὰ παραδεχτεῖ τὴν παντοδυναμία τῆς ἀγάπης, διπὼς τὴ δέχονταν λ. χ. ἔνας Παῦλος· μᾶλλον ὁ πολιτισμός του τὸ δόδηγει, ἡ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης, κι ὅταν δὲν κατέχει τούτη, τὸ ἀδιέξοδο ποὺ θὰ παρουσιαστεῖ ἀναπόφευκτα στὸν ἄπιστο ὅταν γεννηθεῖ μέσα του ἡ ἀγαθὴ πρόθεση νὰ ἐπικοινωνήσει εἰλικρινά, καὶ ὅχι συμβατικά, μὲ τἄλλα ἄτομα. 'Η δεύτερη εἶναι σήμερα στὴν Εὐρώπη ἡ πιὸ συνηθισμένη περίπτωση· τὸ ἄπιστο ἄτομο ἀντικρύζει τότε σὰν ἰδανικὸ ἀνέφικτο τὴν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ.

"Αν ὅμως ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ἄμεση ἐσωτερικὴ ἐμπειρία τοῦ τωρινοῦ ἄτόμου, κινδυνεύουμε κάμοντας ἔκκληση πρὸς τὸ θαῦμα τῆς ἀγάπης νὰ μὴν εἰσακουστοῦμε, ἀκόμα κι ὅταν ὑποθέτουμε τὴν πιὸ καλὴ θέληση στὰ ἄτομα. Δὲ μπορεῖ νὰ παραγνωριστεῖ τὸ γεγονός πῶς ἡ ἰδιοσυγκρασία, καὶ μὲ ποιότερη ἀκρίβεια, ἡ μοῖρα τοῦ τωρινοῦ εύρωπαϊκοῦ ἄτόμου εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ κείνη τοῦ ἄτομου τῆς πρώτης Χριστιανικῆς ἐποχῆς. Διαστρεβλώνοντας τὴ σημασία τοῦ ἀναμφισβήτητου τούτου γενονότος, εἶναι γνωστό πόσο προσπάθησαν οἱ φιλόσοφοι τῶν διαφόρων ἀποχρώσεων τοῦ ύλισμοῦ καὶ τοῦ θετικισμοῦ, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Βολταίρ ζαμε σήμερα, νὰ πολεμήσουν τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια. Καὶ βέβαια τὸ ἐπιχειρημά τους εἴταν σοβαρό· ἀλλὰ σοβαρὸ μονάχα γιὰ τὴ διαπίστωση μιᾶς σταματημένης πραγματικότητας, μιᾶς πραγματικό-

τητας παροδικής ἐφ' ὅσον τὴν ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἴστορία του· μήτε τὸ Θεὸ μήτε τὸν ἄνθρωπο, καὶ τὴν τάξη ποὺ ἀπ' αὐτοὺς ἀπορρέει, μποροῦν νὰ διασαλέψουν οἱ ύλιστὲς καὶ οἱ θετικιστές, γιατὶ ἀπλῶς δὲ θίγουν δὲ βλέπουν μήτε τὸ Θεὸ μήτε τὸν ἄνθρωπο. "Ομως τὸ τωρινὸ ἄτομο ὕστερα ἀπὸ τὸν μόχθο τοῦ Μεσαίωνα τῆς μεταρρύθμισης τοῦ Λουθηρου τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης, ὕστερα ἀπὸ μιὰ τόσο βαθειὰ ἴστορία, ποὺ τὴ σημασία της βέβαια ὑποπτευόμαστε καὶ κάποτε ἀρπάζουμε, ἀλλὰ ἀκόμα σήμερα δὲν κατακτήσαμε δλάκερη, τὸ τωρινὸ ἄτομο, ἐπαναλαμβάνω, ἀκόμα καὶ σὲ μᾶς τοὺς "Ελληνες, ποὺ εύτυχως βρισκόμαστε πιὸ κοντά στὴ χριστιανικὴ πραγματικότητα ἀπ' ὅσο συμβαίνει στοὺς ἄλλους λαούς τῆς Δύσης, χρειάζεται νὰ ὅμολογηθεῖ πῶς διαφέρει σὰ βίωσῃ ἀπὸ τὸ ἄτομο τῶν χρόνων τοῦ Χριστοῦ.

'Εδω, ἃς ἔξηγήσουμε τι ἐννοοῦμε στὴν προκειμένη περίπτωση (καὶ ὅπου ἄλλοι τὸν ἵδιο ὄρο μεταχειριζόμαστε), μὲ τὴ λέξη «βίωση». Βίωση λέω τὸ αἰσθημα τοῦ ἀτόμου (ὅλον ἐκεῖνο τὸν κόσμο τοῦ ἀτόμου πού, ἀνήκοντας στὸ ἄτομο, δὲ γίνεται δὲν ἀναλύεται δὲν καταλήγει σὲ γνώση): κ' αἰσθημα ἐννοῶ ἔνα σύνολο ποὺ ἀνταποκρίνεται στὸ σύνολο τοῦ ἀτόμου, γιατὶ ὅπως κρίνω πῶς δὲ μπορῶ νὰ διαιρέσω τὸ ἄτομο, ἔτσι κρίνω πῶς δὲ μπορῶ νὰ διαιρέσω τὸ αἰσθημα· βίωση λοιπὸν εἶναι γιὰ μένα ἔνα τέτοιο αἰσθημα μαζὶ μὲ τὴ μορφὴ ποὺ παίρνει. Καί, πιὸ αὐστηρά, βίωση ἐννοῶ τὸ χωρὶς ἀντίφαση αἰσθημα ἐνὸς ἀτόμου. Κρίνω πῶς μονάχα ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου τὸ αἰσθημα ἔκδηλώνεται χωρὶς ἀντίφαση εἶναι γόνιμο, γιατὶ εἰλικρινές, κρίνω πῶς τὸ ἄτομο δὲ μπορεῖ ν' ἀποφύγει τὴν εἰλικρίνεια, καὶ πῶς κατὰ συνέπεια ἔχει τούλαχιστον μιὰ στιγμὴ βίου ὅπου δὲν ἀντιφάσκει μὲ τὸν ἔσωτό του. Χρέος τοῦ φιλοσόφου ν' ἀνακαλύψει τὸ χωρὶς ἀντίφαση αἰσθημα ἐνὸς ἀτόμου, γιατὶ ὁ φιλόσοφος ἔχει ἐμπιστοσύνη στὸ ἄτομο, δηλαδὴ πιστεύει στὴν ἰκανότητά του νὰ εἶναι εἰλικρινές. 'Αλλὰ τὸ πιὸ παράδοξο εἶναι πῶς τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ εἶναι εἰλικρινές, καὶ νὰ μὴν τὸ ζέρει· γιατὶ βέβαια κάθε ἄτομο στὴν ἐνέργεια του

ἀπαντᾶ ἔνα ὅριο γιὰ τὴν πράξη ὅπου δὲ μπορεῖ νὰ κομματιάζει τὴν ύπόστασή του, δὲ μπορεῖ ν' ἀντιφάσκει ἀνάμεσα σ' δ, τι λέγεται ύποσυνείδητο καὶ σ' δ, τι λέγεται συνείδηση· καὶ εἶναι ύποχρεωμένο μολαταῦτα νὰ πράξει, καὶ πράττει κατὰ συνέπεια εἰλικρινά. Τότε μονάχα ὁ φιλόσοφος προσέχει τὸ αἴσθημα τοῦ ἀτόμου, καὶ τοῦ δίνει ἔνα ὄνομα· γιατὶ τότε πραγματικὰ δ φιλόσοφος ἔχει ἀποκτήσει ἔνα σταθερὸ ἐγκόσμιο ἔρεισμα . . .

Ἡ ἀγάπη δὲ μπορεῖ νὰ γίνει βίωση στὸ τωρινὸ ἄτομο, γιατὶ τοῦτο δὲν ἀγνοεῖ ποτέ του τὴ δική του ἀτομικὴ ζωὴ τὸ δικό του ἀτομικὸ θάνατο, τὸ φαινόμενο διλαδὴ ἔκεīνο ποὺ ἀπὸ τοὺς πιὸ πολλοὺς παρεξηγεῖται καὶ ὀνομάζεται — κατὰ παρεξήγηση — «ἐγωισμός». Σ' ἔνα ἄτομο ποὺ θεωρεῖ θάνατο τὴν ἀμαρτία — τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἀδάμ, μέ τὴν τιμωρία ποὺ συνεπάγεται, τὴν ἔξοδο ἀπ' τὸ γήινο Παράδεισο, ἀπ' τὸ Ἐδέμ, — ὅπως εἶναι τὸ ἄτομο τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς, μπορεῖ νὰ γίνει, καὶ γίνηκε, ἡ ἀγάπη βίωση. «Ἐνα τέτοιο ἄτομο δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ διαφυλάξει τὴ ζωὴ του, γιατὶ καὶ τὴ γέννησή του μπορεῖ νὰ θεωρήσει προπατορικὸ ἀμάρτημα — βλέπε πάνω στὴν ἑρμηνεία τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος τὰ δσα ἔγραψε ὁ Κίρκεγκωρντ, ποῦ εἶναι ἀπὸ τοὺς πλησιέστερους σ' ἐμᾶς φιλοσόφους καὶ ἵσως ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἔκεīνος πούγραψε σχετικὰ τὰ δξυδερκέστερα, — ἔτσι ἀμεσα καὶ αὐθόρμητα μπορεῖ καὶ περιφρονεῖ τὴ ζωὴ του, ἀμεσα καὶ αὐθόρμητα δὲ φοβᾶται τὸ φυσιολογικὸ θάνατο, ἀπλῶς γιατὶ δταν θάνατος εἶναι τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα, δὲν ὑφίσταται χῶρος γιὰ ἄλλο θάνατο . . . ቩ ἀγάπη κατὰ συνέπεια δὲ βρίσκει ἐμπόδια στὸν ἐγωισμὸ — γιατὶ ἐγωισμὸς δὲ γεννιέται πάνω στὴν περιφρόνηση τῆς ζωῆς, — γιὰ νὰ γίνει βίωση, γιὰ νὰ γίνει δηλαδὴ ἔνα αἴσθημα, τὸ μόνο αἴσθημα ἐνὸς ἀτόμου.

Τὸ πρόβλημα τώρα γιὰ μᾶς εἶναι, πὼς θὰ φτάσουμε κ' ἐμεῖς στο ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς, στὸ νὰ ἐπιτύχουμε δηλαδὴ τὴν ταύτιση τοῦ ἀτόμου μὲ τ' ἄλλα ἄτομα, χωρὶς ἀν ὅχι τὸ ἐφόδιο τῆς ἀγάπης, πάντως χωρὶς τὴν ἀγάπη σὰ βίωση. Τὸ παράδειγμα τοῦ

Χριστοῦ, τὸ παράδειγμα τοῦ Θεοῦ - Ἀνθρώπου, εἶναι παράδειγμα, εἴμαστε βέβαιοι γιὰ τοῦτο, καὶ γιὰ μᾶς, καὶ γιὰ τοὺς χριστιανούς δλῶν τῶν ἐποχῶν, καὶ, πιστεύουμε, γιὰ δλα τ' ἄτομα τῆς γῆς καὶ δλῶν τῶν μελλούμενων ἐποχῶν. Κανένας μας, δταν πιστέψει, δταν δώσει ἔνα λόγο στὴ γέννησή του, δὲ μπορεῖ ν' ἀποφύγει τ' ὅραμα τὸ νόημα καὶ τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ - Ἀνθρώπου. Ἀλλὰ πῶς, ἐμεῖς τὰ τωρινὰ ἄτομα, ἐμεῖς ποὺ ἔχουμε στὶς φλέβες τὸ δηλητήριο τοῦ ἡδονισμοῦ τῶν πρόσφατων αἰώνων τῆς εὐρωπαϊκῆς ἴστορίας, καὶ ποὺ κατὰ συνέπεια μᾶς ἀποκλείεται ἡ ὁδὸς τῆς ἀγάπης, γιατὶ ἡ ἀγάπη δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς γίνει ἀνάγκη, πῶς οἱ τέτοιοι ἐμεῖς θὰ ἐπιτύχουμε δ Θεός - Ἀνθρωπὸς νὰ διαμορφώσει δλάκερο τὸ βίο μας, νὰ βρίσκεται παρὰν σ' ὅλες τὶς πράξεις μας, νὰ γίνει ἔμμονη ἐνεργητικὴ πίστη;

25 — Χρειάζεται, νῷμίζω, θαρραλέα ν' ἀντικρύσουμε τὸν ἡδονισμό μας. Τὸ τωρινὸ ἄτομο ἐκτιμάει τὴ γέννησή του, λατρεύει τὴ ζωή του, καὶ κατὰ συνέπεια δὲ μπορεῖ ποτὲ ἀμεσα, χωρὶς προσπάθεια, νὰ μὴ φοβηθεῖ τὸ θάνατο. Ὁ θάνατος εἶναι τὸ κύριο ἀμεσο πρόβλημα τοῦ τωρινοῦ ἀτόμου· τὸ ἄτομο νιώθει πῶς, ἀν δὲ λύσει τοῦτο τὸ πρόβλημα, ὅμως καὶ τότε μὲ τὸ θάνατο θὰ πάψει νὰ ύφισταται σὰν ἄτομο· νιώθει κατὰ συνέπεια πῶς δ θάνατος εἶναι τὸ μόνο πρόβλημα, ποὺ δὲ μποροῦμε ν' ἀναβάλλουμε στὴν ἐποχὴ τῆς προτίμησής μας τὴ λύση του, καταλαβαίνει ἀμεσα πῶς ὀπωσδήποτε δ θάνατος ἀποτέλει ἔνα ὅριο γιὰ τὸν ἔσυτό του. Ποιὸ ἀμεσότερο πρόβλημα γιὰ τὸ ἄτομο, ἀπὸ κεῖνο ποὺ βρίσκεται στὴ ρίζα τῆς ύποστασής του, ἀπὸ κεῖνο ποὺ ἀρνεῖται στὴ ρίζα τὴν ύποστασή του; Δὲν ύφισταται πιὸ ἀμεσο πρόβλημα γιὰ τὸ ἄτομο, σὰν τοῦλειψε τ' ὅραμα τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου· κατὰ συνέπεια, ἀν θέλουμε ξανὰ νὰ δηγήσουμε τὸ τωρινὸ ἄτομο στὴν πίστη στὸ Θεό - Ἀνθρωπό, πρέπει ἀναγκαῖα νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου. Ὁ Ντοστογέφσκι στοὺς Δαιμονισμένους δείχνει στὸ πρόσωπο τοῦ Κυρίλλοφ πῶς μάντεψε δ, τι ύποστηρίζουμε πιὸ πάνω ἐμεῖς, μάντεψε δηλαδὴ πῶς τὸ πρῶτο πρόβλημα ποὺ ἔχει χρέος νὰ λύσει τὸ ἄτομο, εἶναι τὸ

πρόβλημα τού θανάτου. 'Ο Κυρίλλοφ ἔχει βάλει σκοπὸν' αὐτοκτονήσει· ἀλλὰ σημασία δὲν ἔχει ἡ αὐτοκτονία του, μά ό λόγος αὐτῆς· ό Κυρίλλοφ τὸ λέει καθαρά, ἀποκλείει τους λόγους που ὁδηγοῦν στὴν ἀπόφασή τους δσους αὐτοκτονοῦν, ό λόγος τῆς πράξης του ό ἀπώτερος σκοπός του εἶναι διαφορετικοί· θέλει ν' αὐτοκτονήσει γιὰ νὰ νικήσει τὸ φόβο τοῦ θανάτου, κ' ἔτσι — παρατηρεῖστε τοῦτο — νὰ γίνει ἐλεύθερος. 'Ο συνομιλητής του δὲν καταλαβαίνει· — Πῶς θὰ εἶστε ἐλεύθερος, ἐφ' ὅσο θὰ εἶστε πεθαμένος; "Ισως δὲ θὰ ἔχετε καιρό! Καταλαβαίνει ὅμως ὅποιος θέτει σὰν ἀναγκαία τὴν σχέση ἄτομο - ἀνθρωπος.

"Ενας φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς μας, ό Μπερντιάφ, νιώθει τὸ θάνατο σὰν ἀπόλυτη μοναξιά· δὲν τονίζει ὅμως πῶς πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόλυτη μοναξιά τοῦ ἀτόμου πῶς δηλαδὴ εἶναι ἡ φυσιολογικὴ συνέπεια τῆς ἀρχικῆς θεληματικῆς μοναξιᾶς τοῦ ἀτόμου. Στὴν ἀντικειμενοποίηση διαβλέπει ό Μπερντιάφ τὴν πηγὴ τῆς καταδίκης τοῦ ἀνθρώπου (γιατὶ δὲν κάνει τὴ διάκριση που ἔμεις τονίζουμε τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸν ἀνθρωπὸν, ἀν καὶ αὐτὸς ἔχει ἰδανικὸ τὸ Θεό· "Ανθρωπὸ ὅπως ἔμεῖς")· ἡ κριτικὴ του δηλαδὴ τοῦ τωρινοῦ ἀτόμου σταματάει σὲ μιὰ λειψὴ κριτικὴ τῆς ἴδεοκρατίας, τῆς γνώσης, τῆς σχέσης ὑποκειμένου-ἀντικειμένου (λειψὴ γιατὶ δὲ νιώθει σὲ ποιὰ ἀνησυχία καὶ ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου ἀπαντάει ἡ γνώση)· κατὰ τὴ γνώμη μας μιὰ παρόμοια κριτικὴ γιὰ νὰ εἶναι πιὸ γόνιμη πρέπει νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὴ μοῖρα τοῦ τωρινοῦ ἀτόμου, ἀπὸ κείνη που καθόρισσα βίωσή του· τότε μονάχα πραγματικὰ θὰ εἶναι πρόσφορη. 'Απὸ τὴν ἀπιστία τοῦ τωρινοῦ ἀτόμου, καὶ τὴν πίστη στὸ ἄτομο που ὑπονοεῖ καὶ ὑποθάλπει, ὀφείλουμε νὰ ὁδηγήσουμε τὴ διάνοια καὶ τὸ αἰσθημα τοῦ τωρινοῦ ἀτόμου, κάτω ἀπὸ τὴν πυκνὴ καὶ αὐστηρὴ λογικὴ τῆς πίστης στὸν ἀνθρωπὸ, που ό φιλόσοφος προσπαθεῖ νὰ κάνει παράλληλα γιὰ τὸν ἔαυτό του βίωση· ὀφείλουμε, λέω, μὲ τέτοιο τρόπο νὰ ὁδηγήσουμε τὸ τωρινὸ ἄτομο στὴν ταύτιση ἄτομο - ἀνθρωπος, στὴν πίστη στὸ Θεό - "Ανθρωπὸ.

26 — 'Η ἀγάπη, σὰ βίωση, λείπει στὸ τωρινὸ ἄτομο, που δὲ μπορεῖ πιὰ νὰ τὴν ξαναποκτήσει (γιὰ τοῦτο ό

Ρεμπώ γράφει κάπου μ' ἔξαίσια ποιητική διορατικότητα·
L' amour est à réinventer. Ή ἀγάπη χρειάζεται πάλι νὰ
ἀνακαλυφτεῖ· καὶ ἀλλοῦ σὲ μιὰ στιγμὴ αὐταπάτης κ' ἐν-
θουσιασμοῦ τονίζει μὲ ἀκόμα περισσότερη ἀπόφαση τὴν
πεποίθησή του· L'amour, mesure parfaite et réinventée...
‘Η ἀγάπη, μέτρο τέλειο καὶ ποὺ πάλι ἀνακαλύφτηκε...’)
γιατί, γιὰ νὰ κερδίσει τὴν ἀγάπη σὰ βίωση, θὰ ὄφειλε τὸ
ἄτομο νὰ πάει ἐνάντια στὴν ἴστορία του, νὰ ἐπιστρέψει
στὸ παρελθόν καὶ νὰ λησμονήσει ὀλότελα τὸ παρόν· λύση
ἀδύνατη, ποὺ κατὰ συνέπεια δὲ μπορεῖ νὰ ὑπολογίσει
ό φιλόσοφος.

‘Ο θάνατος ὅμως θέτει διαφορετικὰ τὸ πρόβλημα· ὁ
θάνατος εἶναι μιὰ πραγματικότητα ποὺ τὸ τωρινὸ ἄτομο
δὲ μπορεῖ ν' ἀγνοήσει· ἀκριβῶς γιατὶ τὸ ἄτομο διακρίνει
τὸν ἐαυτό του ἀπὸ τ' ἄλλα ἄτομα, μ' ἔνα αἰσθημα ποὺ
δὲ βρήκε ἵσαμε σήμερα μᾶς σταθερή ἐγκόσμια πηγὴ ἀρνη-
σης, ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο δὲν ἀπαντᾷ ἄλλην ἀρνηση τοῦ
ἐαυτοῦ του παρὰ στὸ φυσιολογικὸ θάνατο. Καὶ γιὰ τοῦτο
ἐμεῖς ὑποστηρίζουμε πώς μονάχα ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο
σημεῖο τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ θανάτου, μπορεῖ τὸ τωρινὸ
ἄτομο νὰ φτάσει στὴν πίστη στὸ Θεό - “Ανθρωπο. Γιὰ μᾶς
ἡ πίστη στὸ Θεό” “Ανθρωπο ὄφειλει νὰ εἶναι τὸ ἴδανικὸ
τῶν ἀτόμων ὅλων τῶν ἐποχῶν· πάνω σὲ τοῦτο σχεδὸν
δὲ δεχόμαστε συζήτηση. Κεῖνο ποὺ χρειάζεται ό φιλόσο-
φος ν' ἀναζητήσει εἶναι, ποιὸς ὁ δρόμος, ὁ μόνος δρόμος,
ποὺ τὸ ἄτομο τῆς ἐποχῆς του θ' ἀκολουθήσει γιὰ νὰ φτά-
σει στὴν πίστη στὸ Θεό - “Ανθρωπο. ‘Ο δρόμος καὶ ἡ ἀφε-
τηρία τοῦ δρόμου. Ξεκινᾶμε λοιπὸν ἀπὸ τὸ τωρινὸ ἄτομο
καὶ τὴ βίωσή του· καὶ λέμε πώς ἡ γόνιμη βίωση τοῦ ἀτό-
μου θ' ἀρχίσει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ἐκείνη ποὺ εἶναι
καὶ δὲν εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους καὶ ποὺ
δὲ μποροῦμε ν' ἀποφύγουμε, ἀπὸ τὴ μοῖρα ἐκείνη ποὺ
εἶναι ἡ ἴδια γιὰ ὅλα τ' ἄτομα, καὶ ποὺ τὰ ἔξισώνει τόσο
ώστε ἀναγκάζει τὰ εἰλικρινῆ ἄτομα ν' ἀποδεχτοῦν πώς
ὑφίσταται ἔνα σημεῖο τοῦ χρόνου ὅπου δὲ διακρίνεται
πιὰ τὸ ἄτομο ἀπὸ τὸ ἄλλο σύμπαν. ‘Η πραγματικότητα
τούτη εἶναι ὁ θάνατος, πού, ὅπως γράψαμε κιόλας, εί-
ναι τὸ σύνολο ἐκείνο ὅπου ἀκόμα κι ὁ ἀπιστος φτάνει.

Στὴν πίστη στὸ Θεό - "Ανθρωπο θὰ φτάσει τὸ τωρινὸ ἄτομο ἀπὸ τὴ θέση ἐκείνη, ὅπου εἶναι ἀπλὰ ἔνα εἰλικρινὲς ἔστω καὶ ἄπιστο ἄτομο, ποὺ λαχταρᾶ τὴν ἀλήθεια, καὶ εἶναι ἀποφασισμένο νὰ τὴ βρεῖ, ἀν καὶ, χωρὶς τὸ θαῦμα τῆς ἀγάπης, χωρὶς τὴν ἀγάπη σὰ βίωσῃ, νιώθει τόσο πιὸ δύσκολο τὸ δρόμο ἀπὸ κεῖνο ποὺ εἴταν στὴν αὔγῃ τοῦ πολιτισμοῦ μας. Μονάχα ἀπὸ τὸ στοχασμὸ τοῦ θανάτου μπορεῖ ὁ ἄπιστος ν' ἀντλήσει τὴν ἀπαραίτητη δύναμη τόσο γιὰ νὰ φτάσει στὴν πίστη δσο γιὰ νὰ κάμει ὅποιο ἔργο διάρκειας, γιὰ νὰ δημιουργήσει δηλαδὴ πολιτισμό.

27 — Δὲν ύφισταται ἄλλος θάνατος ἔξὸν ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ ἀτόμου. "Αμεση πραγματικότητα ἄλλη ἀπ' τὸ ἄτομο δὲν εἶναι μήτε ἡ δρατὴ φύση μήτε τὸ ἄλλο ἄτομο, ἀλλὰ ὁ θάνατος ὁ δικός του θάνατος. Τὸ περήφανο καὶ ματαιόδοξο ἄτομο, τὸ κατὰ παρεξήγησην ἐγωιστικὸ ἄτομο, τὸ τωρινὸ εύρωπαϊκὸ ἄτομο, δὲ θίγεται ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἄλλου ἢ τῶν ἄλλων ἀτόμων, γιατὶ εἰλικρινὰ καὶ ύποστασιακὰ ποτὲ δὲν παθαίνεται γι' αὐτή· ἡ μόνη ἀπτὴ ἄλλη πραγματικότητα ποὺ τοῦ τυχαίνει εἶναι ἐκείνη τοῦ δικοῦ του θανάτου, ποὺ εἶναι ἄλλωστε ὁ μόνος θάνατος, γιατὶ, ὅπως εἴπαμε πιὸ πάνω, δὲν ύφισταται ἄλλος θάνατος ἔξὸν ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ ἀτόμου. Μονάχα ἀνάμεσα στὴ δική του ζωὴ καὶ στὸ δικό του θάνατο κινεῖται ἀβίαστα τὸ ἄπιστο ἄτομο· δσο τοῦ λείπει ἡ πίστη στὸ Θεό - "Ανθρωπο, ὁ χῶρος τῆς δλῆς πραγματικότητας, τοῦ εἶναι ὁ χῶρος τοῦ σώματός του· ἡ ύποστασή του εἶναι τὸ σῶμα του μὲ ἀμφίβολες προεκτάσεις ποὺ γιὰ νὰ πάρουν δψην εἰλικρίνειας λέγονται ἀντίθεσες στὸ σῶμα, καὶ καλούνται κατὰ σύγχυση ἢ κατ' ἀφέλειαν (ἡ ἴστορία ἐδῶ εἶναι ἴστορία μιᾶς αὐταπάτης), ψυχικές· τὸ σῶμα διευθύνει τὸν ἡδονιστή· καὶ, πιὸ ἀναλυτικά (γιὰ νὰ γίνει περιττὴ κάθε λεπτομερέστερη ἔξήγηση), ἡ γέννηση κι ὁ θάνατος δδηγοῦν τὸν ἡδονιστή. "Ομως γιὰ τὴ γέννηση ὁ φιλόσοφος δὲν ἔνδιαφέρεται· ἡ γέννηση εἶναι ἔνα δῶρο ποὺ τὸ ἄτομο πάντοτε δέχτηκε· ἡ εύθύνη τοῦ ἀτόμου δὲ μπορεῖ ν' ἀναφερθεῖ στὴ γέννηση, γιατὶ ἡ γέννηση ἀποτελεῖ πάντοτε ἔνα παρελθόν γιὰ τὸ ἄτομο· παρὸν τοῦ εἶναι μονάχα ἡ ζωὴ, καὶ σὰν κίνδυνος ἔμμονος

γιὰ τὴ ζωή, παροῦσα του εἶναι καὶ ἡ ἄλλη πραγματικότητα, διθάνατος· ἀγνάντια στὸ παρὸν ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνη του τὸ ἄτομο.

28 — "Οταν δὲ φοβούμαστε πιὰ τὸ θάνατο, ὅταν σκοτώσαμε μιὰ γιὰ πάντα τὸ φόβο τοῦ θανάτου, τότε γινόμαστε ἐλεύθεροι — ἔτσι σκέπτονταν ὁ ἥρωας τοῦ Ντοστογέφσκι, ὁ Κυρίλλοφ. "Έτσι σκεπτόμαστε κι' ἐμεῖς· μονάχα ποὺ δὲ λέμε πώς « γινόμαστε ἐλεύθεροι »· λέμε κάτι ἄλλο· λέμε πώς παύουμε νὰ εἴμαστε ἄτομα, παύουμε σὰν ύπόσταση καὶ σὰ βίωση νὰ εἴμαστε ἄτομα, ὅταν μιὰ γιὰ πάντα καταστρέψαμε τὸ φόβο τοῦ θανάτου, ἀψηφήσαμε δλα ἐκεῖνα τὰ πιὸ εὔκολα ὀλλὰ τόσο ἀπιαστα νὰ θυσιαστοῦν, ὅλη τὴ ματαιότητα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς. "Οταν λέες ὅμως « πώς κατάστρεψες τὸ φόβο τοῦ θανάτου », καὶ τὸ λέες μὲ εἰλικρίνεια, καὶ δέν αὐταπατᾶσαι, τοῦτο ἀρκεῖ· ἀρκεῖ σὰ διαπίστωση πώς ἔπαψες νὰ είσαι ἀτομιστής, ἀρκεῖ γιὰ νὰ είμαστε βέβαιοι πώς τώρα είσαι ἔτοιμος νὰ συνεργαστεῖς σ' ἔνα ἔργο πραγματικοῦ πολιτισμοῦ, πώς ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴ σκλαβιὰ στὸ ύποσυνείδητο, εἰλικρινὰ καὶ ὥριμα βοηθᾶς καὶ σὺ γιὰ τὴ μιὰ ἀλήθεια, κοπιάζεις γιὰ νὰ πιστέψουν καὶ οἱ ἄλλοι στὸ Θεό· "Ανθρωπο. Ποιὸς ὅμως πράττει, σὰ νὰ εἶχε σκοτώσει γιὰ δλες τὶς στιγμὲς τοῦ βίου του τὸ φόβο τοῦ θανάτου; Καὶ ποιός, περιφρονώντας τὸ θάνατο, ἔχει σαφή σκοπὸ να περιφρονήσει καὶ τὸ ἄτομο, νὰ ἔξουδετερώσει τὸ ἄτομο συνάμα; Σὲ κανέναν εύρωπαϊκὸ λαό ἡ περιφρόνηση τοῦ θανάτου δὲ διαμορφώνει τὸ βίο σὲ μιὰ καθαρὴ κ' εύθεια ἀντιατομικὴ κατεύθυνση. Λέμε τοῦτο, γιατὶ νομίζουμε πώς μιὰ συνεπής καὶ συνεχής ἀντιατομικὴ ἀγωγὴ φέρνει τὸ ἄτομο εἴτε σ' ἔνα λογικὸ ἀδιέξοδο· εἴτε στὴν πίστη στὸ Θεό· "Ανθρωπο. Μιὰ εἰλικρινής καὶ ὀλοκληρωτική ἀντιατομική ἀγωγὴ δὲ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει τὸ ἄτομο σὲ μιὰ πίστη μονομερή, σὲ μιὰ πίστη ποὺ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν πίστη τῶν ἀλλων ἀτόμων· ἀν φέρνει σὲ πίστη, θὰ φέρνει, ἀργὰ ἢ γρήγορα, στὴν πίστη στὸ Θεό· "Ανθρωπο. Δὲ λογαριάζω ἐκείνη τὴν περιφρόνηση τοῦ θανάτου ποὺ κάποτε τὸ μεθυσμένο ἔνστιχτο νιώθει· μ' ἐνδιαφέρει μονάχα ἡ παροῦσα σ' ὅλο ἔνα βίο περιφρό-

νηση τοῦ θανάτου, περιφρόνηση ποὺ θὰ εἶναι μονάχα ἀπόδειξη πώς ἔνα πρόσωπο ἔπαψε νὰ συμπεριφέρεται σὰν ἄτομο, καὶ δῆμως πράττει μονάχα ἀπόδειξη τέτοια, τίποτε ἄλλο δὲ χρειάζεται ν' ἀποδειχτεῖ ἢ νὰ ἐκδηλωθεῖ.

29 — Τὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ θέλει ἢ νὰ μὴ θέλει, νὰ φοβᾶται ἢ νὰ μὴ φοβᾶται τὸ θάνατο. 'Ο θάνατος ποὺ δὲ γίνηκε ἀκόμα τέτοιο ἀντικείμενο, θά ἐνδιαφέρει ἀσφαλῶς τὸν ἐπιστήμονα, δὲν ἐνδιαφέρει δῆμως τὸ φιλόσοφο. ('Ο φιλόσοφος ἀπολαμβάνει τὸν καρπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ δὲ συμμετέχει στὸ πάθος τοῦ ἐπιστήμονα κατὰ τὸ δρόμο τῆς ἀμφιβολίας. 'Απασχολεῖται ὁ φιλόσοφος νὰ διευκολύνει, νὰ κάνει ἀπαραίτητη, γιὰ τὶς διάνοιες τῶν ἀτόμων τὴν πίστη στὸν ἄνθρωπο. Προστατεύει τὴν ἔμφυτη πίστη στὴ ζωή, ποὺ εἶναι προνόμιο τοῦ ἀτόμου· τὴν πίστη ἐκείνη ποὺ προαγγέλει τὸν ἄνθρωπο. Βοηθάει δῆμως ἡ πίστη τούτη ἀκολουθήσει τὴν εὐθεία δόδο, γιατὶ ἄλλο τίποτα δὲ χρειάζεται). Συγκεκριμένος καὶ γεμάτος συνέπειες γιὰ τὸ φιλόσοφο εἶναι μονάχα ὁ θάνατος ἐκείνος, ποὺ ἐμεῖς θέλουμε ἢ δὲ θέλουμε, φοβούμαστε ἢ δὲ φοβούμαστε. "Ἄς μελετήσει ἡ ἐπιστήμη τὸν ἄλλο ἀόριστο θάνατο. Πάντως πρέπει ἐδῶ νὰ τονιστεῖ, πώς δῆλος ὁ θάνατος τείνει νὰ γίνει μὲ τὴν πρόοδο τοῦ ἀτόμου, θάνατος ποὺ ἐμεῖς θέλουμε ἢ δὲ θέλουμε, φοβούμαστε ἢ δὲ φοβούμαστε. δσο πληρέστερος γίνεται ὁ βίος τοῦ ἀτόμου, τόσο λιγότερο διαρκεῖ ἄσχετος πρὸς ἔνα ἀκέραιο ἄτομο ὁ θάνατος.

30 — Τὸ ἄτομο ποὺ δίκαιαι καὶ εἰλικρινὰ δὲ θέλει τὸ θάνατο, εἶναι τὸ νεανικὸ ἀφελές ἄτομο, τὸ στερούμενο ἀκόμα τὴν πρώτη πεῖρα τῆς ζωῆς, τὸν ἔρωτα. "Οποιος δὲ γεύτηκε τὸν ἔρωτα, μονάχα σὰ νοσηρὸν πόθο μπορεῖ νὰ τρέφει τὴν περιέργεια νὰ πειραματιστεῖ τὸ θάνατο. 'Αλλὰ ὁ φιλόσοφος παρακάμπτει τὴν ἀρρώστια, ποὺ ἀφήνει στὸ βλέμμα τοῦ ἐπιστήμονα· δ φιλόσοφος καλλιεργεῖ τὴν ύγεια. Πρῶτα λοιπὸν δὲ θὰ θελήσουμε τὸ θάνατο· ὕστερα ἀπὸ τὸν ἔρωτα δὲ θὰ φοβηθοῦμε τὸ θάνατο Τ' ὥριμο ἄτομο, τὸ ἄτομο ἐκεῖνο ποὺ στὸν ἔρωτα ἀγκάλιασε τὸ δεύτερο φῦλο καὶ γίνηκε ἔτσι ἄρτιο ἄτομο, ποὺ μπορεῖ νὰ παραγάγει τὴ φύση ἐκείνη δῆμου θὰ φυτρώσει ἄλλο ἄτομο· τ' ὥριμο ἄτομο, γιὰ δσα εἴπαμε, λογικὰ μπο-

ρεῖ νὰ μὴ φοβηθεῖ τὸ θάνατο· καὶ μάλιστα, χωρὶς νοσηρότητα ἢ ἐνστιχτώδη ἀπερισκεψία, χρειάζεται ν' ἀναζητήσει νὰ τὸν ἀντιμετωπίσει!

31 — Κεῖνο ποὺ ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς ἐνδόμυχα ζητοῦν εἶναι μιὰ καὶ μόνη θρησκεία· ἡ μιὰ καὶ μόνη θρησκεία εἶναι τὸ τέρμα τῶν πολιτικῶν προσπαθειῶν ὅλων τῶν λαῶν ὅλων τῶν ἀτόμων τῆς γῆς, ἐκεῖνο τὸ τέρμα ποὺ θὰ τοὺς ἐπιτρέψει μὲ περηφάνεια καὶ μὲ εἰλικρίνεια νὰ διμολογήσουν στὸν ἑαυτό τους πώς ἀληθινὰ κατάκτησαν τὴ γῆ. Τότε ίσως θὰ μπορέσουν, χωρὶς ἄκαιρους πειραματισμούς καὶ ἀνώφελη δυσπιστία, νὰ ἐπιχειρήσουν μὲ ὅλες τους τὶς δυνάμεις καὶ μ' ἔνα μόχθο ποὺ δὲν ἀπαντάει ἐσωτερικούς δισταγμούς, τὸν κρυφὸ πόθο τῆς ἐπιστήμης, ποὺ εἶναι ἡ ἀφομοίωση τῆς φύσης, τῆς δρατῆς φύσης, ἀπὸ τὸ ἄτομο, γιὰ νὰ πλησιάζει πιότερο τὸ ἄτομο, σὰ γίνεται ἄτομο, τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου.

32 — "Οταν λέμε πώς πιστεύουμε στὸν ἀνθρωπο, ἐκφράζουμε μιὰ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια συγκεκριμένη καὶ σταθερή, ποὺ σὰν ἀλήθεια δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὸ συγκεχυμένο αἰσθημα τῆς πίστης στὸ παρὸν πολλῶν ποὺ σήμερα εἴτε φιλοδοξοῦν νὰ φιλοσοφήσουν, εἴτε προεξιφλοῦν πώς περιφρονοῦν τὴ φιλοσοφία. Πίστη στὸ παρὸν μπορεῖ νὰ ύποστηρίξει πώς τὴν ἔχει καὶ ὁ ύλιστής καὶ ὁ ἡδονιστής τὸ παρόν, ὅναν τὸ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τὸν ἀνθρωπὸ ποὺ πάντοτε ὑπάρχει, γίνεται χρόνος, φταρτὸς χρόνος ὅπως φταρτὸ εἶναι τὸ ἄτομο· καὶ δὲ δικαιοῦται νὰ στηριχτεῖ πάνω σὲ μιὰ φωτισμένη πίστη, πάνω σὲ μιὰ πίστη ποὺ δὲν ἀπατᾶται· τὸ παρὸν ἔννοια δὲν εἶναι, καὶ μήτε αἰσθημα ποὺ μπορώντας νὰ καλύψει τὸ ἄτομο· θὰ τὸ ἔτοιμαζε γιὰ τὴν πίστη στὸν ἀνθρωπὸ καὶ τὴν πράξη τῆς δημιουργίας τοῦ πολιτισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

33.— 'Υφίσταται μιὰ φύση ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει ἄτομα, καὶ εἶναι τὸ βρέφος· ἀλλὰ ύφίσταται μιὰ φύση ποὺ δὲ γίνεται ἄτομο, καὶ εἶναι ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, τὸ σύμπαν τῆς λεγόμενης φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ κοινοῦ νοῦ. Γνωρίζουμε (ζητοῦμε νὰ γνωρίσουμε) τὴ φύση ἑκείνη ποὺ δὲ γίνεται ἄτομο, γιατὶ μονάχα σ' αὐτὴ δὲ μποροῦμε νὰ πιστέψουμε. 'Η φύση ποὺ δὲ γίνεται ἄτομο, εἶναι ἡ φύση ποὺ ἀποκλείεται νὰ ὑπάρξει ἄνθρωπος, εἶναι σὰν πραγματικότητα τὸ ἔτερον τοῦ ἄτομου. Τὸ ἄτομο ὄφείλει νὰ κατοικήσει τὴ φύση ποὺ δὲ γίνεται ἄτομο, νὰ ἔχει ἰδαινικὸ τὴν ἀφομοίωσή της, γιατὶ ἐνότητα εἶναι ἡ ὑπαρξη, καὶ ὁ ἄνθρωπος.

34.— Γιατὶ δὲν πιστεύουμε στὴ φύση τοῦ κοινοῦ νοῦ, στὴ φύση ποὺ δὲ γίνεται ἄτομο; 'Ακριβῶς γιατί, γιὰ ὅ, τι δὲν προβλέπουμε πώς θὰ γίνει ἔνα μὲ μᾶς, δὲν τρέφουμε πίστη. Πίστη ἔχουμε μονάχα σ' ὅ, τι εἶναι ἔνα μὲ μᾶς, ἡ σ' ὅ, τι θὰ γίνει ἔνα μὲ μᾶς. "Αν ύφίσταται μιὰ πραγματικότητα ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τοῦτο τὸ πλατύ « ἔνα μὲ μᾶς », θὰ ζητήσουμε νὰ τὴ γνωρίσουμε. 'Η φύση ποὺ δὲ γίνεται ἄτομο, εἶναι τούτη ἡ πραγματικότητα. Καὶ δὲν ύφίσταται ἄλλη πραγματικότητα, ποὺ νὰ ζητᾶ ἐμεῖς νὰ τὴ γνωρίσουμε. "Οσο στὴ φύση τοῦ κοινοῦ νοῦ δὲ θὰ διθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ γίνει ἄτομο, ἡ γνώση, καὶ κατὰ συνέπει ἡ ἐπιστήμη, θὰ ἔχει τὸ λόγο της πλάϊ στὴν πίστη.

35.— Στὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἔγραφε πώς ὁ Γάλλος, ὁ Γερμανός, ὁ Ἀγγλος, εἶναι « ἀπλῶς δυτικοί », ἐνῶ ἐμεῖς δὲν εἴμαστε τέτοιοι καὶ μήτε χρειάζεται νὰ γίνουμε τέτοιοι· ἡ διαπίστωση τοῦ Ζαμέπλιου ισχύει καὶ σήμερα τόσο σὰ διαπίστωση ὅσο σὰ συμβολή.

'Ο Σ. Ζαμπέλιος, ἔνας ἱστορικός μας ποὺ δὲν ἔκτιμήθηκε ἀρκετά, ἔνας ἀπ' τοὺς λίγους νεοέλληνες συγγραφεῖς, ποὺ δὲν τοὺς ἔβλαψε δὲν τοὺς παραμόρφωσε ἡ

Δύση. "Ἐνας μεγαλοφυής (ό μεγαλοφυέστερος τοῦ αἰῶνα ἴσως;) ἔλληνας χριστιανὸς-όρθόδοξος.

36.— Χρειάζεται ἡ Δύση νὰ μᾶς μάθει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸν τεχνικὸ πολιτισμό; Ἐρωτῶ τοῦτο, γιατὶ δὲ βρίσκω τίποτε ἄλλο οὐσιαστικὸ νὰ μπορεῖ νὰ μᾶς μάθει ἡ χτεσινὴ καὶ σημερινὴ Δύση. Στὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ δταν κανεὶς δὲν κατέχει πίστη, εἶναι σὰ νὰ μὴν κατέχει τίποτε· ἡ Δύση δὲν κατέχει τίποτε, μήτε γιὰ τὸν ἑαυτό της. Οἱ παράδοσές της μᾶς εἶναι ἄχρηστες. Τὸν τεχνικὸ της πολιτισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν φυλάξει γιὰ νὰ κατορθώνει πάντοτε νὰ μᾶς τὸν μαθαίνει αὐτή· ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς καλύπτει σιγὰ-σιγὰ τὴ γῆ, παύει μέρα τὴν ἡμέρα νὰ εἶναι προνόμιο τῆς Δύσης, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιταχτεῖ τὲ τούτη τὴ μοῖρα της. Ἡ Δύση όλοένα φθείρεται, καὶ ἐφ' ὅσο δὲν πιστεύει καὶ δὲ μπορεῖ νὰ πιστεψει στὸν ἄνθρωπο, ἀνταποκρίνεται σ' ἔνα νόμο ύπερτατης δικαιοσύνης ἡ ἀναπόφευκτη παρακμὴ της.

Δὲ λέμε πῶς ἡ Δύση σβύνει, ἀλλὰ περιορίζεται ἡ σημασία της. Εἶναι ἀπόλυτα ἀδύνατο νὰ δόηγήσει σήμερα τὴν ἀνθρωπότητα ἡ Δύση. Καὶ ὅχι γιὰ κανένα ἄλλο πιὸ ἐπιφανειακὸ λόγο, ἀλλὰ γιατί, ἀπὸ αἰῶνες τώρα, ἔπαψε νὰ πιστεύει στὸν ἄνθρωπο. Ὁ λαὸς ποὺ πιστεύει στὸν ἄνθρωπο, καὶ βέβαια κάποιος θὰ ὑφίσταται τέτοιος, θὰ ἔρθει καιρὸς ποὺ θὰ κληθεῖ νὰ διευθύνει τὴν ἀνθροπότητα, γιατὶ μονάχα ἐκεῖνος θὰ μπορέσει ν' ἀπονείμει δικαιοσύνη στοὺς ἄλλους λαούς, στ' ἄλλα ἄτομα, ποὺ ἀπὸ μέσα του, ἔχοντας χάσει ἢ μὴ ἔχοντας ποτὲ ἀποκτήσει τὴν πίστη στὸν ἄνθρωπο, δὲν ἀντέχουν γιὰ ν' ἀντλήσουν τὸ σθένος καὶ τὴ σοφία γιὰ νὰ πράξουν τοῦτο, νὰ γίνουν δηλαδὴ δίκαιοι.

37.— Ὁ θηητὸς ἔρωτας διέπει τὴ Δύση· τ' ἄτομα ποὺ ἀναπνέουν σήμερα τὸ δυτικὸ πολιτισμό, τ' ἄτομα ποὺ δὲν μποροῦν ν' ἀπαλλαχτοῦν ἀπὸ τὴ ζωντανὴ καὶ σφριγηλὴ ἐπιρροὴ τῆς Δύσης, ἡ ἀκόμα ἀπὸ τὴ νοσταλγία τῆς ἀνάμνησής της· τ' ἄτομα ἐκεῖνα διέπονται στὸ βίο τους καὶ στὸ ἔργο τους ἀπὸ τὸ θηητὸ ἔρωτα, δπως δλάκερη ἡ Δύση, ποὺ πλέρια δὲν πιστεύει καὶ δὲν ἔπιστεψε ποτὲ σὲ τίποτα, δὲν ἀγκάλιασε τὸ θαῦμα καὶ τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ· Αν-

θρώπου δπως χρειάζονταν είλικρινά, καὶ στερημένη ἀπὸ τὴν πίστη ἔμαθε στὸν κόσμο, καὶ ἀκόμα μαθαίνει, τὸ θνητὸ ἔρωτα, ποὺ ἔγδυσε ἀπὸ τὴν μυστικότητα τῆς Ἀνατολῆς, καὶ μᾶς τὸν παρουσίασε σὰ λογικὸ φαινόμενο, σὰν ἀλήθεια ποὺ δὲν μποροῦμε ν' ἀποφύγουμε (πρώτη ἀλήθεια), σὰ μόνη πραγματικότητα.

38. — Δὲ βλέπω ποιάν ἄλλη ἀποστολὴ μπορεῖ νὰ ἐκπληρώσει ἡ ἀληθινὴ ποίηση παρὰ νὰ ὁραματίζεται τὸν ἄνθρωπο. Κάθε μεγάλος ποιητὴς τοῦ περασμένου αἰῶνα, δπως ὁ Χαίλντερλιν στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα τούτου, ὁ Λέρμοντοφ καὶ ὁ Ρεμπώ Οστερα, ἐκφράζει ἔνα ἀμυδρὸ ἀλλὰ ἀσφαλὲς καὶ κατακτητικὸ δραμα τοῦ ἄνθρωπου.

39. — Ἡ θέση ποὺ παίρνει ἀγνάντια στὸ θάνατο, εἶναι τόσο γιὰ ἔνα ἄτομο ὅσο γιὰ μιὰ φιλοσοφία ἡ μόνη θέση ποὺ ἀνοίγει τὴ δυνατότητα, στὸ ἄτομο καὶ στὴ φιλοσοφία, ν' ἀποχήσουν τὸ ἀπόλυτο, νὰ φτάσουν στὴν ἀλήθεια. Καὶ εἶναι εὐκολὸ, ἂν δὲν ἔχει προκαταλήψεις, νὰ ἐννοήσει κανεὶς τὸ γιατὶ ὁ θάνατος ἀπογυμνώνει ὅποιον ἔρχεται μπροστά του, ἀπογυμνώνει τόσο ἔνα ἄτομο ὅσο μιὰ φιλοσοφίᾳ· πειθαναγκάζει στὴν είλικρίνεια ἀκόμα κ' ἐκεῖνον ποὺ περισσότερο συνήθισε ν' αὐταπατᾶται ἢ ἐκεῖνον ποὺ ἔχει τιμὴ ν' ἀπατᾶ τοὺς ἄλλους — δυὸ διαφορετικὲς ἀμαρτίες ποὺ ὁδηγοῦν στὸ ἵδιο συμπέρασμα καὶ στὸ ἵδιο ἀδιέξοδο —· ἔτσι τὸ ἄτομο ποὺ δέν ἀντιμετωπίζει τὸ θάνατο δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ποτὲ βέβαιο πὼς εἶναι καὶ ἀπλῶς ἄτομο καὶ πὼς διακρίνεται ἀπὸ τὴ φύση, καὶ πελαγώνει ἔτσι σὲ μιὰ ἀτέρμονη ἀθυμία· ἔτσι καὶ ἡ φιλοσοφία ποὺ δὲ μελετᾶ τὸ θάνατο (δανείζομαι τὴν ἐκφραση ἀπὸ τὸν Πλάτωνα), δὲν εἶναι φιλοσοφία.

40. — Μονάχα ὁ θάνατος πειθαναγκάζει στὴν ἀποκάλυψη τῆς είλικρίνειας ἔνα ἄτομο (ἢ μιὰ φιλοσοφία). Ἡ είλικρίνεια εἶναι ἡ ἐνότητα τοῦ ἀτόμου, καὶ τῆς φιλοσοφίας· ἡ ἐνότητα ἐκείνη ποὺ βεβαιώνει καὶ ἀφηρημένα, μαθηματικά, τὴν ὄντότητά τους, τὴν ὑπόστασή τους· μιὰ ἐνότητα ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ λείπει, δπως δὲ μπορεῖ νὰ λείπει ἡ ζωὴ στὴ φύση, γιατὶ δπως ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀόριστης ὑπόστασης τῆς φύσης, ἔτσι ἡ ἐνότητα (ποὺ παίρνει τὸ ἀνθρώπινο ὅνομα, είλικρίνεια) εἶναι ἡ ἀρχὴ

τῆς συγκεκριμένης ύπόστασης τοῦ ἀτόμου, καὶ τῆς φιλοσοφίας. (Ἡ μοῖρα τῆς φιλοσοφίας πηγαίνει ἀκριβῶς παράλληλα μὲ τὴ μοῖρα τοῦ ἀτόμου).

Ἄλλὰ ἡ εἰλικρίνεια τοῦ ἀτόμου, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγκη, τὸ νόημα, τὴν ἀποστολὴν τῆς εἰλικρίνειας, μιὰ μοναδικὴ ἔκφραση, μιὰ μοναδικὴ ἀπόλυτη πράξη μπορεῖ νὰ παρουσιάσει, νὰ κάνει παρουσία (γιατὶ ἀν μιλήσουμε μαθηματικά, ἡ ἐνότητα δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει συνέχεια μονάχα στὸ ἀπειρο, ἀλλὰ καὶ στὸ πεπερασμένο, σὲ κάθε μορφὴ ἀπείρου, σὲ κάθε μορφὴ πεπερασμένου)· καὶ ἐφ' ὅσον τὸ μόνο σύνολο ποὺ τὸ κάθε ἀτόμο ἀπαντάει εἶναι ὁ θάνατος, ἡ μόνη ἀπόλυτη πράξη μας θὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ δέχεται τὴ σχέση μας (καὶ λέω σχέση μας, γιατὶ δὲν πρόκειται γι' ἀφηρημένη, γιὰ γνωσεολογικὴ σχέση) μὲ τὸ θάνατο.

41. — "Ἀλλωστε, ὅπως λέει καὶ ὁ κοινὸς νοῦς καὶ ἡ κοινὴ σοφία ὅλων τῶν ἐποχῶν, «τὸ μόνο ποὺ δὲν ἀποφεύγεται εἶναι ὁ θάνατος». Μὲ τί ἄλλο λοιπὸν θὰ ἀσχοληθεῖ κατὰ πρῶτο λόγο τὸ ἀτόμο, παρὰ μ' αὐτὸ τὸ μόνο ποὺ δὲν ἀποφεύγεται; 'Αλλὰ τὸ δύσκολο καὶ τὸ στενάχωρο εἶναι νὰ κατανοήσει κανεὶς πῶς οἱ πράξεις μας δὲν ἔχουν κῦρος, μήτε γιὰ μᾶς τοὺς ἴδιους, ἀν δὲν ἀντιμετωπίσαμε κιόλας τὸ θάνατο!

42. — Κατὰ μιὰ θεία δικαιοσύνη, ποὺ ὁ λόγος τῆς μᾶς μένει ψυστικός, τὰ ποιδιά εἶναι καθαρά, τὰ παιδιά ἔχουν καθαρὴ τὴν καρδιά, καὶ τοὺς ἀνοίγεται, γιὰ μόνη τούτη τὴν κατάστασή τους, ἡ πύλη τῶν Ούρανῶν. 'Αλλὰ μιὰ τέτοια χάρη ἐμεῖς δὲ μπροροῦμε παρὰ ν' ἀποδεχόμαστε πῶς ύφίσταται, δὲ μᾶς εἶναι βολετὸ νὰ προσπαθήσουμε νὰ βροῦμε τὴν ἔξήγησή της· ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ στὴν περιοχὴ ἐκείνη δημοσιεύει τὴν ἀμαρτία τοῦ Ἀδάμ, δὲν ἔφαγαν ἀπὸ τὸν καρπὸ τοῦ δέντρου τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, κ' ἔτσι δὲν ἀπέκτησαν τόσο τὴ δυνατότητα τῆς ἀφηρημένης γνώσης, δοκεῖ τὴν ἀτόφια ἐκείνη γνώση ποὺ ἄμεσα εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴ μοῖρα τοῦ ἔγώ μας — ἐννοῶ τὴ γνώση ποὺ κομίζει ὁ ἔρωτας· — ἡ δικαιοσύνη τούτη τοῦ Θεοῦ μᾶς παραμένει ἀκατάληπτη, τόσο ἀκατάληπτη ἵσως, δοσο ἀδύ-

νατο μᾶς τυχαίνει νὰ ξαναγίνουμε παιδιά, νὰ ἔξαλείψουμε τὴν ἀμαρτία τοῦ Ἀδάμ, ποὺ ἐπαναλάβαμε, ποὺ εἶναι νόμος νὰ τὴν ἐπαναλάβει ἡ φύση ἐκείνη ποὺ προορίζεται νὰ γίνει ἄτομο. Μάταια λοιπὸν οἱ κόποι νὰ ἐρευνήσουμε τὴν πηγὴ τῆς εὕνοιας τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰ παιδιά· μάταιοι ὅπως μάταιες οἱ προσπάθειες νὰ κερδίσουμε ξανά μιὰ ψυχὴ παιδιοῦ.

“Ομως, ἀν ἀποκλείεται στὸ ἄτομο ὁ δρόμος τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς τὴν καθαρότητα, τὸν ἀφέλεια, τὴν ἄγνοια τοῦ παιδιοῦ, τοῦ ἀνοίγεται ἄλλας ἔνας δρόμος (δρόμος ποὺ τολμοῦμε νὰ πούμε, τούλαχιστον ἵσιας δόξας)· καὶ εἶναι κεῖνος ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἀλήθεια καὶ στὴν εἰλικρίνεια τοῦ ἀτόμου. ‘Εδῶ ἡ πίστη μᾶς μπορεῖ ν’ ἀποφανθεῖ μὲ βεβαιότητα· τὸ ἄτομο πρέπει νὰ πιστέψει πῶς πηγαίνει πρὸς τὴν ἀλήθεια, καὶ μόνο ἐμπόδιο νὰ φτάσουμε στὴν ἀλήθεια, ὅπως ἔξηγήσαμε, εἶναι ἡ ἔλλειψη θεληματικῆς σχέσης μὲ τὸ θάνατο (εἶναι ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ὅπως σκέπτονταν ὁ Κυρίλλοφ τοῦ Ντοστογέφσκι). ‘Ο θάνατος, πιὸ πέρα ἀπ’ δλους τοὺς δισταγμούς τῆς συνείδησης καὶ τοῦ σώματος, μᾶς πειθαναγκάζει νὰ εἴμαστε εἰλικρινεῖς, μᾶς χαρίζει ἔτσι μιὰ εὔτυχία (συγκεκριμένη εὔτυχία), παράξενα ἀντάξια τῆς εὔτυχίας τῶν παιδιῶν. Καὶ μοιάζουν οἱ δυὸ εὔτυχίες τούλαχιστο σὲ τοῦτο· στὴν ἀπίστευτη (γιατὶ ποιὸ ἄτομο μπορεῖ νὰ τὴν πιστέψει;) ἀπόσταση ἀπὸ τῇ σύγχυση τῆς ἥδονῆς!

43.— “Ἄς μιλήσουμε γιὰ μερικὰ γνωστὰ πρόσωπα, γιὰ νὰ δεῖ κανεὶς συγκεκριμένα, πῶς ἐμεῖς ἀντικρύζουμε τὶς προσπάθειες πρὸς ἀπόκτηση μιᾶς φιλοσοφίας, προσπάθειες ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἴστορία τοῦ ἀτόμου καὶ — μὲ τὴν προϋποθεση τούτη — τὴν ἴστορία τῆς φιλοσοφίας.

‘Ο Κὰντ Θέτοντας τὸ πράμα καθαυτό (τὸ Ding-ensich), ποὺ ἡ γνώση δὲν τὸ ἀγκαλιάζει, δείχνει πῶς δὲν πιστεύει στὴ σχέση τοῦ ἔγῳ μὲ τῇ συνολικῇ πραγματικότητα. ‘Αλλὰ ἔτσι ἡ προσπάθειά του, ὅση εύσυνηδεισία κι ἀν ἐκδηλώνει, ὅση συνέπεια διάνοιας κι ἀν ξοδεύει στὸ ἔδαφος καὶ μέσα στὰ σύνορα ποὺ ὁρίζει γιὰ τὴν ἐργασία της, γίνεται μιὰ προδοσία τῆς ἀποστολῆς τῆς φιλοσοφίας· γιατὶ φιλοσοφία γεννιέται μονάχα πάνω στὴν πίστη

στὸ ἔγω, καὶ πάνω στὴν πίστη μιᾶς δυνατῆς (κατὰ τὴ θεωρία), ἀκαγκαίας (κατὰ τὴν πράξη), σχέσης τοῦ ἔγω μὲ τὴ συνολικὴ πραγματικότημα. 'Ο Κὰντ μᾶλλον στερεώνει μονάχα μιὰ θεωρία τῆς ἐπιστήμης· τὴν πιὸ τέλεια θεωρία τῆς ἐπιστήμης ποὺ ἔνα ἄτομο ἀπιστο κατὰ τὴ μοῖρα του, ἀλλὰ σεμνὸ κατὰ τὸ ἥθος καὶ προικισμένο μὲ τὴ διάθεση νὰ πιστέψει στὸν ἄνθρωπο καὶ μ' ἔνα αἴσθημα ἔτοιμο ν' ἀποδεχτεῖ τὴν ἐντολὴ ποὺ ἀπὸ τέτοια πίστη εἶναι λογικὸν ν' ἀπορρέει, μπορεῖ νὰ ἴδρυσει. 'Αλλά, ἀκόμα καὶ τούτη ἡ θεωρία τῆς ἐπιστήμης τοῦ Κὰντ εἶναι γιὰ μᾶς ἀνεπαρκής, ἀκριβῶς γιατὶ δὲν εἶναι συνέπεια μιᾶς φιλοσοφίας, μιᾶς σχέσης ἐνὸς ἔγω μὲ τὴ συνολικὴ πραγματικότητα. Στὴν ιστορία ἐνδιαφέρει μονάχα νὰ μελετηθεῖ ἀκριβῶς ποιὰ ἡ θέση τοῦ Κὰντ ἀνάμεσα πίστη καὶ ἀπιστίᾳ· ἀν βρεῖ κανεὶς στὸ γερμανὸ φιλόσοφο ἔνα θετικὸ στοιχεῖο πίστης, ποὺ ὅχι ἀπλῶς νὰ ἐπηρεάζει τὸ σύστημά του, ἀλλὰ νὰ δίνει μιὰ ἔξηγηση συνυφασμένη μὲ τὴ μοῖρα τοῦ ἀτόμου, στ' ἀφηρημένα καὶ μεθολογικὰ συμπεράσματά του, τότε ὁ Κὰντ ξαναγίνεται γόνιμος· ὃς πρὸς ἐμένα, ὅμολογῶ πῶς βρίσκω ὅσο πάει τόσο μοιραία τὴν ἀπιστία του, ποὺ μοῦ φαίνεται μᾶλλον νὰ βλάπτει ἡ περιέργεια πρὸς τὸ οἰκοδόμημα τοῦ συστήματός του, ἡ περιέργεια ἑκείνη ποὺ εἶναι μονάχα περιέργεια ἡ σχολαστικισμὸς ἡ γοητεία, καὶ ποτὲ τούλαχιστον κριτική, κατὰ τὸ χρήσιμο ἐκεῖνο μάθημα τοῦ δασκάλου, τὸ μόνο χρήσιμο μάθημα ποὺ δὲν εἰσάκουσαν οἱ μαθητές.

44.— Στὸ Σοπενάουερ (ποὺ συμπαθοῦσε καὶ θαύμαζε τὸν Κὰντ χωρὶς ὅμως νὰ ύποψιάζεται τὴν ψυχολογικὴ αἵτια τέτοιων συναισθημάτων, ποὺ εἴταν συνάφεια ἀπιστίας, δὲ σημαίνει ἀν ὁ Σοπενάουερ «δὲν πίστευε» κατὰ ἔνα διαφορετικὸ τρόπο, πάντως καὶ οἱ δυὸ ἀντρες συμφωνοῦσαν στὴν ἐπιμονὴ καὶ πιότερο στὴ μοῖρα νὰ μὴν πιστέψουν, ἀκόμα καὶ στὴν ἐπιθυμία νὰ διακηρύξουν τὴν ἀπιστία τους, νὰ τὴν κάμουν ἔργο, μάθημα, ἥθική, γιὰ τὸν ἔαυτό τους καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους· διαφέρουν σοβαρὰ ὁ Σοπενάουερ ἀπὸ τὸν Κὰντ μονάχα στὸ ἥθος, ποὺ στέκεται τόσο πιὸ ψηλὰ στὸν ἔνα παρὰ στὸν ἄλλο· καὶ ἀν προσέχουμε κ' ἐνδιαφερόμαστε περισσότερο γιὰ τὸν Κὰντ,

τοῦτο ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στὸ ἥθος . . .) τὸ πράμα καθαυτὸ γίνεται ἡ βιούληση, κ' ἔτοι ἐξακολουθεῖ, ἀν καὶ μὲ ἄλλη μορφὴ καὶ μὲ ἄλλη ψυχολογικὴ κατεύθυνση, ἡ ἕδια ἀπιστία καὶ σύγχυση.

45.— Ἐλλά, ἃς ἀφήσουμε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἔγνοιες τῆς, ἃς θυμηθοῦμε τὸν πλησιέστερο στὰ χρόνια μας μεγαλύτερο εὐρωπαῖο ποιητή, τὸν τελευταῖο ὁραματιστὴ τῆς Δύσης, ἐκεῖνον ποὺ ἥθελε τὸν ποιητὴ μονάχα ὁραματιστὴ (καὶ ἀπλῶς γιὰ τὴν ἕδια τούτη δὲν ἀξίζει ὁ γάλλος ποιητὴς τὴ δόξα ;)

Τί προπάντων μᾶς μαθαίνει ὁ Ρεμπώ; Τὸ ἀδιέξοδο δπου βρίσκεται ἡ πνευματικὴ Γαλλία τῆς ἐποχῆς του (καὶ γιατὶ ὅχι καὶ ἡ σημερινή;) στὴν ἀναζήτηση ἐνὸς στερεοῦ ἐδάφους γιὰ νὰ δημιουργήσει, γιὰ νὰ ἐπιτελέσει ἀκόμα τὴν ἑκπολιτιστικὴ ἀποστολὴ τῆς. Τὸ τερατώδες τῆς ἐξαιρετικῆς καὶ μοναδικῆς περίπτωσης Ρεμπώ, ἐνὸς ἀτόμου δηλαδὴ ποὺ σὲ ἡλικία δεκαεννιά ἔτῶν ἔχει κιόλας ἀπαυδήσει ἀπ' ὅλη τὴ λογοτεχνία τῆς χώρας του κι ὅλων τῶν ἐποχῶν κι ἀπὸ τὴ δική του τὴν ἕδια τὴ λογοτεχνία, ἐνὸς ποιητὴ πού, ὄντας τούλαχιστον ὁ πρῶτος ποιητὴς τῆς ἐποχῆς του, δὲν πιστεύει πιὰ στὴ σημασία τῆς ποίησης, τὸ τερατώδες τοῦτο, λέω, ἀν δὲν σχετιστεῖ ἀμεσα μ' ὅλη τὴ γαλλικὴ ποίηση κι ὅλη τὴν πνευματικὴ Γαλλία, εἶναι λογικὰ ἀκατανόητο· καὶ τέτοιο παρέμεινε γιὰ τοὺς κριτικούς, ποὺ μελετῶντας τὸ Ρεμπώ δὲ θυμόντουσαν ἡ δὲν ἥθελαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας τους, νὰ συνδέσουν τὸ ἀτομο καὶ τὸν ποιητὴ μὲ τὴν πατρίδα του, νὰ παρακολουθήσουν τὴ ζωὴ καὶ τὴν ποίηση ἐκείνου, γιατὶ φωτίζεται ἔτοι ἡ ποίηση καὶ ἡ ὑπόσταση τῆς ἕδιας τῆς Γαλλίας· νὰ πειστοῦν πῶς τὸ σοφὸ παραλήρημα τοῦ Ριμπώ βγαίνει ναὶ ἀπὸ τὸ στῆθος του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόπο του, καὶ στὸν τόπο του ἐπιστρέφει.

46 — "Οπως ἐκεῖνος ποὺ δὲ γεύτηκε στὴ νεότητά του ἡ στὴν ὥριμη ἡλικία του τὸν ἔρωτα, ἔτοι κ' ἐκεῖνος ποὺ ὕστερα ἀπὸ τὸν ἔρωτα δὲ δοκίμασε τὴν πίκρα τοῦ θανάτου, θὰ νιώσει μιὰ ἀνεξάντλητη καὶ ἀπύθμενη πίκρα, μιὰ ἀθεράπευτη μελαγχολία. Ἡ ἕδια μεταφυσικὴ (μποροῦμε χωρὶς δισταγμὸ στὴν προκειμένη περίπτωση νὰ μεταχει-

ριστοῦμε τὸ ἐπικίνδυνο τοῦτο ἐπίθετο) αἰτία φέρνει τὸ
ἴδιο ἀποτέλεσμα, τόσο στὴν ἔλλειψη πείρας τοῦ ἔρωτα,
ὅσο στὴν ἔλλειψη πείρας τοῦ θανάτου. Μονάχα ποὺ ἡ
πρώτη ἔλλειψη, σὰν ἐκείνη ποὺ ἀναφέρεται σὲ μιὰ πιὸ
ἀπτὴ καὶ σφριγηλὴ πραγματικότητα, σὲ μιὰ κατάσταση
ποὺ παρέχει περισσότερες πιθανότητες νὰ μᾶς βρεῖ ζων-
τανοὺς καὶ ξύπνιους ὕστερα, ἐκδηλώνεται πιὸ ἄμεσα
(καὶ καλύτερα διαβάζεται) στὸ κάθε ἄτομο, πιὸ εὔκολα
στούς μικρόψυχους διπλανούς μας· ὅμως ἡ στενοχώρια
ἀπὸ τὴν ἄγνοια τῆς πείρας τοῦ θανάτου εἶναι ἀναπόφευ-
κτη στὸ ἄτομο ποὺ λαχταρᾷ τὴν ὑπαρξη, στὸ ἄτομο
ἐκεῖνο ἄλλωστε ποὺ βέβαια δοκίμασε τὸν ἔρωτα, καὶ
ποὺ κατὰ συνέπεια δὲν ύποφέρει πιὰ ἀπὸ ἐφηβικὴ μελαγ-
λία ...

47 — 'Εφ' ὅσο δὲν ἀντιμετώπισες τὸ θάνατο, δὲ μπο-
ρεῖς νὰ εἶσαι βέβαιος πῶς τίποτε δὲν ἀναμένεις πιὰ ἀπὸ
τὴν τύχη, καὶ πῶς θέλεις νὰ ζήσεις χωρὶς τίποτε νὰ ἐλπί-
ζεις ἀπὸ τὴν τύχη ... Δὲ μπαίνουμε μὲ τὴ βίωσή μας
στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀπόλυτου, παρὰ ἀφοῦ ἔξαντλή-
σαμε τὴν πείρα τοῦ θανάτου ἐκεῖνος ποὺ δὲ φοβᾶται
τὸ θάνατο σὲ ὅποια στιγμὴ τοῦ βίου του, ἐκεῖνος ποὺ εἶ-
ναι ἔτοιμος χωρὶς αύταπάτη νὰ δεχτεῖ τὸ θάνατο σὲ
ὅποια στιγμὴ τοῦ βίου του, ἐκεῖνος ποὺ προβλέπει καὶ
δὲν ἀπατᾶται, πῶς ὁ θάνατος δὲ μπορεῖ νὰ τάπεινώσει
ὅποια στιγμὴ τοῦ βίου του, ἐκεῖνος παύει νὰ εἶναι ἡδο-
νιστής. 'Η φιλοσοφία τῆς Εὐρώπης εἶναι φτωχή, καὶ ἀνε-
παρκής γιὰ τὴν τωρινὴ νεότητα, ἀκριβῶς γιατὶ σὰ φιλο-
σοφία δὲ νίκησε τὸ φόβο τοῦ θανάτου. Δὲ λέω πῶς ἐγὼ
νίκησα τὸ φόβο τοῦ θανάτου, ὅπως δὲ λέω πῶς εἶμαι
βέβαιος πῶς γνήσια φιλοσοφῶ ἀλλὰ ξέρω πῶς ὁ στοχα-
σμὸς ποὺ ἀποφεύγει τὸ θάνατο εἶναι τυχαῖος, ὅπως τυ-
χαία εἶναι ἡ ζωὴ σχεδὸν ὅλων τῶν ἀτόμων σ' ὅλα τὰ
μέρη τῆς γῆς σήμερα· καὶ πιστεύω, ὅπως ὁ Ντοστογέφ-
σκι, στὴν ἀκμὴ τῆς ὑπαρξης ὕστερα ἀπὸ τὴν καθολικὴ
νίκη τοῦ φόβου τοῦ θανάτου.

48 — 'Η ιστορία παρουσιάζει φιλοσόφους ποὺ βιά-
ζονται νὰ ποῦνε τὸ στοχασμό τους· ἀμελοῦν ἀν τοῦτος
εἶναι ἀκόμα νωπός ἀπὸ συγκίνηση, ἀδέξιος γιατὶ ἀδοκλ-

μαστος, ἀδιάκριτος γιατὶ δὲ βλέπει κανένα μπροστά του· δὲν περιμένουν ἀπὸ τὴν πεῖρα τῶν ἡμερῶν, ἐκείνων τῶν ἡμερῶν ποὺ ἡ τύχη χαρίζει στοὺς θνητούς, βοήθεια· καὶ τρέχουν — πρώτη τους ἀσχολία, πρώτη καὶ τελευταία τους χαρὰ — μακρὰ ἀπὸ τὸ θόρυβο νὰ μεταβάλλουν σὲ λόγο τὴν ἀνακάλυψη τοῦ στοχασμοῦ τους, ποὺ εἶναι φαιδρὸς καὶ ἀγέρωχο σὰν τ' ὅραμα γιὰ τὸν ποιητή.

49 — Μπορεῖ ἔνας ποὺ θέλει νὰ φιλοσοφήσει, νὰ ζητᾶ τὸ θάνατο καὶ νὰ μὴν τὸ βρίσκει. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ μιλᾷ γιὰ θάνατο καὶ νὰ μὴν τὸν ξέρει. "Ομως ὁ θάνατος δεσμεύει ὀπωσδήποτε τὸ ἄτομο· καὶ δὲν εἶναι ἐπιπόλαιος, δὲ χάνει τὸν καιρό του, δὲ σκορπίζεται, ἐκεῖνος ποὺ φροντίζει ν' ἀντιμετωπίσει τὸ θάνατο, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ ἐπιτυγχάνει· κι ἂν ἡ φιλοσοφία του δὲν ἔχει κύρος (δὲ θέλω νὰ νομίσει κανεὶς πῶς ἐδῶ ἀναφέρομαι στὴ δικῇ μου φιλοσοφίᾳ· ἄστοχο καὶ ἀπρεπο θὰ εἴται νὰ ὑπερασπίζω τὸν ἔαυτό μου, ἐφ' ὅσο, ἐπαναλαμβάνω, ὁ ἕδιος δὲν είμαι βέβαιος πῶς γνήσια φιλοσοφῶ...), δικαίωμα νὰ τὸ πιστοποιήσουν ἔχουν μονάχα ἐκεῖνοι ποὺ ἀντιμετωπίζουν πραγματικὰ καὶ νικοῦν τὸ θάνατο, οἱ ἄλλοι ποὺ στρέφονται ἐνστιχτωδῶς στὰ divertissements ὅπως θᾶλεγε ὁ Πασκάλ, στὶς διασκεδάσεις, καὶ δὲν ξέρουν ἀπὸ θάνατο, δὲ δικαιοῦνται νὰ κρίνουν μήτε τὴ φιλοσοφία μήτε τὸν πόθο πρὸς φιλοσοφία.

50 — Δὲν ἔχουν νικῆσει τὸ θάνατο ἐκεῖνοι ποὺ τὸ λησμόνησαν. Τ' ἄτομα ποὺ νομίζουν πῶς δημιουργοῦν ἀποφεύγοντας ἡ λησμονώντας νὰ στοχαστοῦν τὸ θάνατο, νὰ δοκιμαστοῦν στὴ σκέψη καὶ στὸ αἰσθημα πῶς ὁ θάνατος εἶναι ἡ ἄρνηση τοῦ ἀτόμου τους, τ' ἄτομα τοῦτα εἶναι βέβαιο πῶς δὲ θὰ πιστέψουν στὸν ἄνθρωπο, καὶ ἂν μόνα τους δὲν τὸ ὄμολογήσουν, θὰ τὸ ἀποδείξει τὸ ἔργο τους, ποὺ θὰ σταθεῖ στὴν ἴστορία σὰν ἐνα ἀνάξιο καὶ φθαρτὸ ἄτομο, σὰν ἐνα ἀπὸ κεῖνα τ' ἀμέτρητα ἄτομα ποὺ δὲ θέλουν νὰ γίνουν ἄνθρωπος, καὶ ποὺ δὲ μένει — ὅπως εἶναι δίκαιο — τ' ὄνομα τους πάνω στὴ γῆ, ἡ μνήμη τους δὲ διαρκεῖ σὰν ἔδαφος ποὺ δὲν μαραίνεται δὲ χάνει τὴ γονιμότητά του. 'Απὸ τὴν ἀποψη τῆς ἴστορίας —

μόνη ἄποψη μὲ σημασία — τυχαίνουν τέτοια ἀτομα τέτοια ἔργα ἄχρηστα.

51 — "Αν κάτι πρέπει νὰ μᾶς φοβερίζει, δὲν εἶναι τόσον δ θάνατος, δσον ἡ σκέψη πώς μποροῦμε νὰ πεθάνουμε χωρὶς νὰ ἔχουμε ἀκόμα νικήσει τὸ φόβο τοῦ θανάτου. Δὲ λέω πώς χρειάζεται ἡ ἐνστιχτώδη περιφρόνηση τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἡ στάθμιση τῆς σημασίας του, καὶ ὅστερα ἡ νίκη μας πάνω του, ἡ βίωσή μας στὴν περιοχὴ δπου δὲν ύφισταται δ θάνατος, δπου αύγαζει ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀνθρώπου.

52 — "Οταν κανεὶς νικήσει τὸ φόβο τοῦ θανάτου, δταν κανεὶς δηλαδὴ πιστέψει πλέρια, πόσο πιὸ ἄνετα ἀπὸ ἔναν ἄπιστο — δὲν ύποθέτουμε, ἀλλὰ συμπεραίνουμε λογικά — μπορεῖ νὰ διδάξει στοὺς ἄλλους (σ' ἔνα ἀτομο ἢ σ' ἔνα λαό) τὴ λύση δευτερευόντων προβλημάτων. δπως εἶναι λ. χ. τὸ λεγόμενο σεξουαλικὸ ἢ τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα! Φτάνει νὰ ύφιστανται αὐτὶὰ ποὺ ν' ἀκοῦνε. Ἐκεῖνοι ποὺ ἀνάγουν τὸ σεξουαλικὸ ἢ τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα σὲ προβλήματα συνολικά, μποροῦν νὰ χαμογελάσουν· δὲ μιλάω σ' αὐτοὺς, ἐφ' ὅσο δυστυχῶς συναντοῦν ψυχολογικὰ ἐμπόδια νὰ πιστέψουν, ἐφ' ὅσον ἔνας ψευδοπολιτισμὸς κατάστρεψε τὴ διανοητική τους ύγεια κ' ἐστείρεψε τὶς πηγὲς τοῦ αἰσθήματός τους.

53 — "Οπως ἡ ἡδονιστικὴ Εύρωπη τοῦ περασμένου αἰῶνα (καὶ τώρα ἐπαναναλαμβάνεται ἡ περίπτωση μὲ τοὺς ἐπιγόνους της, Βαλερύ, Ζίντ, Σπέγκλερ, Κάϊζερλιγκ, καὶ ἀναφέρνω μονάχα τοὺς πιὸ γνωστούς ...) ἔβλεπε στὸ Γκαΐτε — σὰ δημιουργὸς θεωρούμενος καὶ σὰν ἀτομο, στὸ ἔργο καὶ στὸ βίο — τὸν πιὸ ἀρτιο ἐκπρόσωπο τόσο τῶν φιλοδοξιῶν της δσο τοῦ ἰδανικοῦ της ἀντίκρυζε στὴ μορφὴ τοῦ γερμανοῦ ποιητῆ τὴν ἀρμονία ἐκείνη ποὺ εἴταν ἡ πιὸ πιστικὴ εἰκόνα μιᾶς δυνατῆς σοφίας (καὶ προπάν των μιᾶς δυνατῆς ἀτομικῆς, δηλαδὴ ἡδονικῆς, εὔτυχίας). Καὶ δὲ λογάριαζε ἡ παραμελοῦσε τὸ γεγονὸς τῆς δργανικῆς ἀπόστασης τοῦ Γκαΐτε ἀπὸ τὴν πίστη, ἀπὸ τὴν πίστη στὸ Χριστιανισμό. "Ετσι καὶ ἡ σημειρινὴ Εύρωπη, ἡ Εύρωπη τοῦ είκοστοῦ αἰῶνα, καὶ μαζὶ μ' αὐτὴν ὅλος ὁ χριστιανικὸς κόσμος, δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει σὰ δημιουργὸ καὶ

προφήτη τῆς μελλοντικῆς μας πραγματικότητας, παρά τὸ μόνο ἄτομο ποὺ στὸν περασμένο αἰῶνα δημιούργησε παραδείγματα γιὰ τὶς μεταγενέστερες γενεὲς μὲ μιὰ βίωση ποὺ δὲν εἴταν πιὰ ἡδονιστική, τὸν πιὸ χριστιανὸ συγγραφέα καὶ ὄραματιστὴ τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἐννοῶ τὸ Νηστογέφσκι. Ἡ Δύση θαυμάζει, προπάντων σήμερα, τοῦτο τὸ συγγραφέα· ἀλλὰ μᾶλλον τὰ δευτερεύοντα προτερήματά του προσέχει κ' ἐκθειάζει, καὶ δὲ συλλαμβάνει τὴ συνολική του ἀξία, τὴν οὐσιαστική συμβολή του στὸ μελλοντικὸ πολιτισμὸ τῆς οἰκουμένης, τὴν εὕγλωττη παράσταση τῆς θέλησής του καὶ τῆς ὅρασής του· γιὰ ἔνα Γάλλο ἢ "Αγγλο διανοούμενο ὁ Νηστογέφσκι εἶναι ἀκόμα καὶ τώρα (ποὺ πέρασαν περισσότερο ἀπὸ πενήντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατό του, κ' ἐπηρέασαν τὰ βιβλία του γενεὲς καὶ γενεὲς λογοτεχνῶν σ' ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς), κάποτε ἀνομολόγητα, ἔνας βάρβαρος κ' ἔνας ἐπικίνδυνος ξένος· Ἡ Δύση δὲν προχώρησε σὲ ἀντίληψη τῆς σημασίας τοῦ ἔργου του πολὺ πιὸ πέρα ἀπὸ κεῖ ποὺ εἶχε φτάσει ὁ ντὲ Βογκέ, ποὺ πρῶτος, μὲ πολὺ δέος καὶ μὲ πολλὲς ἐπιφυλάξεις, γνώρισε στὸ γαλλικὸ κοινὸ ἀνάμεσα στὰ 1880 καὶ στὰ 1890 τὸ μεγαλύτερο συγγραφέα τῆς ὅλης ρωσικῆς λογοτεχνίας· Ἡ Δύση δὲν κατανόησε ἀκόμα πῶς τὸ πλάτος τῆς δημιουργίας του δὲν εἶναι κατώτερο ἀπὸ τὸ πλάτος τῆς δημιουργίας ἐνὸς Γκαΐτε ἢ ἐνὸς Σαΐζπηρ — ἀπὸ μιὰ ἀποψη προσωρινὰ αἰσθητική — καὶ πῶς μάλιστα στὸ ἔδαφος ποὺ πιότερο μᾶς ἐνδιαφέρει, σ' ἐκείνη τὴν περιοχὴ ὅπου χρειάζεται νὰ μπούμε ἀκόμα καὶ γιὰ νὰ εἴμαστε ἀπλῶς λογικὰ ἄτομα ἀλλὰ προπάντων γιὰ νὰ δημιουργήσουμε πολιτισμό, ὁ Νηστογέφσκι εἶναι ἡ ἀρνηση τοῦ Γκαΐτε καὶ τοῦ Σαΐζπηρ, πῶς ὅποιος παραδέχεται σοβαρὰ τὸ Νηστογέφσκη δὲ μπορεῖ νὰ παραδεχτεῖ τὸ Γκαΐτε καὶ τὸ Σαΐζπηρ, ὅπως ὅποιος παραδέχεται τὴν ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ δὲ μπορεῖ νὰ παραδεχτεῖ ἄλλην ἀλήθεια.

54.— Νομίζω πῶς γιὰ νὰ κατανοηθεῖ ἡ βαθύτερη σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Νηστογέφσκη, πρέπει νὰ πιστέουμε πῶς ἡ Ρωσία, ὕστερα ἀπὸ τὸ σφάλμα ποὺ διέπραξε νὰ ύποταχτεῖ στὴν ύλιστικὴ κοσμοθεωρία· τοῦ

μαρξισμοῦ καὶ τὴν πρόσκαιρη πεῖρα τσῦ ἰδιότυπου σοσιαλιστικοῦ συστήματος ποὺ σήμερα τῆς δίνει τὴν κατεύθυνση, θὰ γίνει ξανὰ χώρα χριστιανὴ — ὄρθόδοξη, ἀλλὰ προκισμένη μὲ μιὰ δύναμη καὶ μιὰ ἐπιβολὴ πάνω στὸν πολιτισμένο κόσμο, ποὺ ἀναμφισβήτητα τῆς ἔλειπαν στὸ παρελθόν. Τὸ ἔργο τοῦ Ντοστογέφσκι φανερώνει στὰ μάτια μου ἀναγκαῖα τὴν τέτοια πορεία τοῦ ρωσσικοῦ λαοῦ· καὶ σκέπτομαι πώς, ἀν κανένα σοβαρὸ ἄτομο καὶ κανένας σοβαρὸς λαὸς δὲ μπορεῖ ν' ἀντιταχτεῖ στὴ μοῖρα ποὺ τὰ μεγάλα ἄτομα προδιαγράφουν γιὰ τοὺς λαούς τους, προπάντων ἐμεῖς οἱ ἔλληνες, ποὺ φέραμε τὸ χριστιανισμὸ στὴ Ρωσσία, δὲ μποροῦμε παρὰ νὰ χαιρόμαστε καὶ νὰ κολακευόμαστε ἀν ὁ λαὸς τῆς Ρωσσίας ξαναποκτήσει τὴ δικῇ μας θρησκεία, καὶ μὲ τὴ δικῇ μας θρησκεία πρωταγωνιστήσει στὸν ἀγώνα τοῦ πολιτισμοῦ.

‘Ο Ντοστογέφσκι προπάντων, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ Τολστόϊ ἢ ὁ Βλαδιμήρ Σολόβιοβ, δηλώνουν στὰ ἔργα τους τὴν αἰσια χριστιανικὴ πορεία τοῦ ρωσσικοῦ λαοῦ. Ποιὰ ἄλλῃ εὐρωπαϊκῇ χώρᾳ δείχνει στὸν περασμένο αἰῶνα μὲ τοὺς συγγραφεῖς τῆς τέτοια σαφὴ ἐπίγνωση (ποὺ συνεπάγεται τέτοια μακρόθυμη ταραχὴ) μιᾶς παγκόσμιας ἑκπολιτιστικῆς ἀποστολῆς, ποὺ μπορεῖ γιὰ μιὰ στιγμὴν ν' ἀφήνει ἄλλα δὲν ἐγκαταλείπει ποτὲ τὸ χριστιανικὸ ἄξονα, ὅπως διαφαίνεται τούτη ἡ ἐπίγνωση σέ μερικὲς σελίδες τῶν Δαιμονισμένων ἢ τῶν Ἀδελφῶν Καραμάζοφ; Δὲν πρόκειται μονάχα γιὰ μεγάλη τέχνη· ὁ Ντοστογέφσκι δὲ μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ ἀπὸ μιὰ ἀποψη καθαρὰ αἰσθητική· κινδυνεύει τότε νὰ παρερμηνευθεῖ ὅπως κανένας ἄλλος μυθιστοριογράφος. Δὲν ξέρω κανέναν ἄλλον μεγάλο ποιητὴ ἢ μυθιστοριογράφο τοῦ περασμένου αἰῶνα, ποὺ νὰ γονιμοποιήθηκε τόσο ἀπὸ τὸ δράμα, τὴν ἀγάπη καὶ τὴ θρησκεία τῆς πατρίδας του· καὶ ὑποστηρίζω πώς τὸ γεγονός τοῦτο δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο, ἀποκρούω ἀποκλείω μιὰ τέτοια περίπτωση.

Μπορεῖς, ἀν θέλεις, νὰ ἴσχυριστεῖς πώς ὁ Μάρκ, ὁ Κίρκεγκωρντ, ὁ Νίτσε, δὲν ἔχουν πατρίδα· δὲ μπορεῖς νὰ πεῖς τὸ ἵδιο γιὰ τὸν Τολστόϊ ἢ γιὰ τὸ Ντοστογέφσκι. ‘Αλλὰ τέτοιες συγκρίσεις ἡ Δύση τὶς περιφρονεῖ . . .

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000076808

A11061

100